

naše společnost

our society

11/

**Výzkum veřejného mínění před
rokem 1989: služba vědě, státnímu
aparátu a veřejnosti**

MARTIN VÁVRA, TOMÁŠ ČÍŽEK

33/

**Kdo přijde k volbám? Prediktory
volební účasti z pohledu přístupu
odůvodněného jednání**

MATOUŠ PILNÁČEK

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

ČSDA

Časopis Naše společnost je odborným periodikem Centra pro výzkum veřejného mínění vydávaným od roku 2003 Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i., od roku 2017 ve spolupráci s Českým sociálněvědním datovým archívem. Počínaje rokem 2007 je časopis recenzovaný.

R E D A K C E

Martin Ďurďovič, šéfredaktor, Martin Vávra, redaktor

R E D A K Č N Í R A D A

Ilona Bažantová (PrF UK, Praha), Adéla Gjuričová (ÚSD AV ČR, Praha), František Kalvas (FF ZČU, Plzeň), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR a FSV UK, Praha), Jiří Šubrt (FF UK, Praha), Tomáš Trampota (FSV UK, Praha), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR a FF UK, Praha), Milan Zeman (SÚ SAV, Bratislava), Lukáš Novotný (FF UJEP)

Z A M Ě Ř E N Í Č A S O P I S U

Stati vycházejí primárně z výzkumů veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti a aktuálnost témat. Příspěvky čerpají z dat kontinuálních šetření CVVM i jiných výzkumů. Časopis přijímá rovněž náměty, které se opírají o paradigmaty nabízená sociologií, demografií, politikou, ekonomikou, mediálními studii, soudobými dějiny a jinými příbuznými disciplínami, včetně metodologie sociálního výzkumu. Vydávání rubrik Metodologie sociálního výzkumu a Data a datové zdroje je podpořeno z projektu MŠMT Český sociálněvědní datový archiv (kód LM2018135).

Časopis vychází dvakrát ročně v nákladu 400 výtisků.

Naše společnost online: <http://www.cvvm.soc.cas.cz>

K O R E S P O N D E N C I Z A S Í L E J T E N A A D R E S U :

CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i., Jiřská 1, 110 00 Praha 1 nebo na e-mail redakce.ns@soc.cas.cz

U K Á Z K A C I T O V Á N Í Č L Á N K Ů Z T O H O T O Č Í S L A :

Příjmení, Jméno. 2020. „Název článku.“ *Naše společnost* 18 (1): pp-pp, <http://dx.doi.org/>

Praha 2020
ISSN 1214-438X (Print), ISSN 2336-1646 (Online)

naše společnost
our society

obsah

- 07' **Editorial bilanční: ohlédnutí za uzavírající se dráhou časopisu
Naše společnost**
MARTIN ĎURĎOVIČ, MARTIN VÁVRA, JANA VITÍKOVÁ

ODBORNÉ STATI

- 11' **Výzkum veřejného mínění před rokem 1989: služba vědě,
státnímu aparátu a veřejnosti**
MARTIN VÁVRA, TOMÁŠ ČÍŽEK

ODBORNÉ STATI K METODOLOGII SOCIÁLNÍHO VÝZKUMU

- 33' **Kdo přijde k volbám? Prediktory volební účasti
z pohledu přístupu odůvodněného jednání**
MATOUŠ PILNÁČEK

DATA A DATOVÉ ZDROJE

- 59' **Global Health Observatory Světové zdravotnické organizace:
zdroj dat o lidském zdraví**
KRISTÝNA SYROVÁTKOVÁ

- 65' **Uživatelská recenze online Archivu hlavního města Prahy**
JAKUB ZELENKA

Editorial bilanční: ohlédnutí za uzavírající se dráhou časopisu Naše společnost

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

otevíráte nové číslo časopisu Naše společnost, které je výjimečné, avšak důvod této výjimečnosti nikoho z nás netěší. Jedná se totiž o poslední číslo našeho časopisu, vydávání dalších čísel není v plánu. Vzhledem k této skutečnosti jsme se v redakci rozhodli, že tentokrát v úvodníku budeme věnovat určitý prostor připomenutí historie a dosažených výsledků časopisu Naše společnost. Náš záměr je veden snahou shrnout důležité informace o časopisu pro současníky, ale také zanechat vzkaz případným budoucím historikům české sociologie, kteří možná někdy v budoucnu budou pátrat po tom, jak to tehdy bylo.

Nejprve ovšem tradiční úvodní pozvánka ke dvěma odborným statím obsaženým v tomto čísle. První pochází od autorské dvojice Martina Vávry a Tomáše Čížka a věnuje se tématu, které pro časopis Naše společnost bylo už od jeho počátků ústřední: výzkumům veřejného mínění. Publikovaný text se dívá do minulosti, do období mezi lety 1946 až 1989, a na pozadí společenského vývoje se zabývá tím, jak se tehdy výzkumy veřejného mínění ustavovaly jako pole odborné aktivity. V centru pozornosti autorů stojí tehdejší Ústav pro výzkum veřejného mínění, který v průběhu let pracoval v měnícím se institucionálním uspořádání a pod vícero názvy. Text dává nahlédnout do toho, jaké funkce v období kontroly politickým režimem výzkumy veřejného mínění plnily ve vztahu k vědě, státnímu aparátu a veřejnosti.

Významným impulsem k rozvoji výzkumů veřejného mínění a jejich metodologie jsou snahy předpovídat za pomoci dotazníkových šetření výsledky velkých politických volebních klání. Tak tomu je od doby prvních „opinion polls“ realizovaných ve třicátých letech Georgem Gallupem až dodnes. Druhá odborná stať Matouše Pilnáčka se na toto širší téma zaměřuje z hlediska predikce volební účasti, jejíž zjišťování je standardní součástí předvolebních bloků otázek v dotaznících. Pilnáček si klade za cíl rozšířit předvolební empirická zkoumání volební účasti o teoretickou perspektivu tzv. teorie zdůvodněného jednání (Martin Fishbein, Icek Ajzen). Za tímto účelem detailně rozebírá mezinárodně používané proměnné a škály k měření volební účasti a hledá cestu, jak je jednotně teoreticky ukotvit. Výsledkem je návrh osmipoložkové škály měření pravděpodobnosti volební účasti, kterou autor nabízí k empirickému testování.

Jak bylo předesláno v úvodním odstavci, obraťme pozornost od aktuálního čísla k celkovému bilancování. Jistě nikoli náhodou se leitmotiv výzkumu veřejného mínění vnucuje jako příhodný oslí můstek k tomu, abychom se přesunuli ze současnosti do minulosti, do doby vzniku Naší společnosti.

Celkově se dráha časopisu Naše společnost rozprostírá mezi lety 2003 až 2020 a tvoří ji dohromady 18 ročníků. Je třeba podotknout, že se zprvu nejednalo o recenzovaný časopis, nýbrž

o informační bulletin. V editoriale k prvnímu dvojčíslu Naší společnosti z roku 2003 čteme, že si bulletin klade „za cíl seznamovat širokou veřejnost se zjištěními výzkumů veřejného mínění“ a že „volně navazuje na periodikum České veřejné mínění v evropských souvislostech“. V období mezi lety 2003 až 2006, kdy časopis měl charakter bulletinu, tvořily jeho obsah nejčastěji texty analyzující výsledky výzkumů realizovaných Centrem pro výzkum veřejného mínění při Sociologickém ústavu AV ČR, texty objasňující výzkumnou metodologii anebo texty seznamující čtenáře se zajímavými sociálněvědními pojmy k uchopení aktuálních společenských jevů.

Od prvního čísla roku 2007 získává Naše společnost charakter recenzovaného periodika. Tento posun byl umožněn štedřejším financováním se strany Sociologického ústavu AV ČR a předcházelo mu jmenování redakční rady časopisu v čele s šéfredaktorem Danielem Kunštátem. Změny probíhaly v dobovém klimatu, kdy systém hodnocení vědy a výzkumu podporoval rozvoj recenzovaných časopisů. Tehdejší vedoucí Centra pro výzkum veřejného mínění Jiří Vinopal, kterého jsme oslovili, k tomu podal shrnující komentář: „Měli jsme tehdy motivaci posunout se o další úroveň výše a produkci vycházející z průzkumů veřejného mínění zakomponovat do širších teoretických a metodologických souvislostí tématu veřejného mínění a také poskytnout příležitost pro mezioborové perspektivy. Myšlenka byla odvážná, totiž že časopis bude představovat ústřední platformu pro bádání v oblasti veřejného mínění v ČR. Že přiláká k publikaci odborníky z těch oblastí sociologie a příbuzných společenských věd, kteří se ve svém bádání veřejným mínění v nějaké rovině zabývají, výzkumníky, kteří mapují vývoj veřejného mínění dlouhodobě a komplexně v nejrůznějších průzkumech, metodologicky orientované badatele, kteří mají co říci k metodám používaným v oblasti zkoumání veřejného mínění. Samozřejmě, neustále bylo vše myšleno v kontextu České republiky, jako prostředek rozvoje disciplíny právě u nás.“

Tuto vizi o poslání časopisu Naše společnost se v nadcházejícím období vskutku dařilo poměrně úspěšně převést do praxe. Časopis si vybudoval pevné místo mezi ostatními sociálněvědními odbornými periodiky v ČR. I když těžištěm byla oblast výzkumů veřejného mínění a kvantitativní sociologie, listování obsahy jednotlivých čísel dokládá, že toto základní zaměření časopis neomezovalo v tom, aby poskytoval prostor k tematicky i metodologicky různorodé reflexi sociálního dění. Mezioborové rozkročení časopisu se projevovalo v tom, že se tu příspěvky sociologů potkávaly se studiemi z oblasti politologie, mediálních studií, historie.

Po odchodu Daniela Kunštáta převzal v roce 2016 šéfredaktorskou štafetu Martin Ďurďovič, zpočátku za podpory dřívější výkonné redaktorky Anežky Příběžské. V roce 2017 se do vydávání časopisu Naše společnost zapojuje Český sociálněvědní datový archiv při Sociologickém ústavu AV ČR, který v letech 2007 až 2015 publikoval vlastní časopis Data a výzkum. Tato spolupráce se personálně projevila nástupem Martina Vávry na post redaktora nově vzniklé rubriky Metodologie sociálních výzkumů. Ve snaze o určitou míru internacionalizace obsahu Naší společnosti vycházejí od roku 2016 odborné stati s rozšířeným abstraktem v angličtině a s anglickými překlady tabulek, grafů a schémat. V roce 2018 následují výrazné úpravy grafického formátu a celkového vzezření časopisu.

Nechme na okamžik hovořit čísla. Včetně posledního vydání, které právě máte před sebou, vyšlo v časopisu Naše společnost od roku 2007 dohromady 109 recenzovaných odborných statí, z nichž 87 mělo jednoho autora a zbývajících 22 mělo nejčastěji dva (17 statí), občas ale i tři (3 statí) nebo čtyři (2 statí) autory. Počítáme-li je úplně všechny, poskytla Naše společnost od roku 2007 prostor k publikaci odborné statí dohromady 135 autorkám a autorům. Celkové statistiky prozrazují, že největší počet odborných statí v Naší společnosti publikovali Jan Červenka (7 statí), Jiří Vinopal (6 statí), Daniel Kunštát (5 statí), Jiří Šafr (4 statí) a Lukáš Novotný (4 statí).

Podívali jsme se také na statistiky citovanosti, jež ukazují, o které články a témata byl v časopise největší zájem. Nejčastěji byl v dalších vědeckých textech odkazován článek Jaroslavy Marhánkové a Martiny Štípkové „Typologie prarodičovství v české společnosti - faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata“, který vyšel v prvním čísle ročníku 2014. Databáze Google Scholar registruje 27 odkazů na tento text. Více než 15 citací pak získaly ještě texty „K otázce historického vědomí obyvatel České republiky“ od Jiřího Šubrt a Jiřího Vinopala (šlo o 18 citací, článek vyšel v prvním čísle ročníku 2010) a „Hodnota dítěte v individuálním životě a pro společnost“ od Gabriely Šamanové (tento nerecenzovaný text byl citován šestnáctkrát a byl publikován ve druhém čísle ročníku 2006). Tyto výsledky vypovídají jak o významu sociologie rodiny v českém sociálněvědním provozu, tak o tom, že zajímavý článek si dokáže najít své zainteresované čtenáře, byť nespadá do oblasti výzkumně zdaleka tak frekventované – to je příklad výzkumu historického vědomí.

Bilancovat historii a výsledky redakční práce v pozitivním duchu je tím posledním, co dnes pro odkaz uzavírající se dráhy časopisu Naše společnost můžeme udělat. Jelikož jde o nekrolog časopisu, hlavní smutná otázka, kterou si čtenář musí klást, přeci jen zní, proč tedy vlastně Naše společnost zaniká? Nad touto otázkou bychom se v závěru rádi krátce a spíše v obecnosti zamysleli. Přesnější odpověď by jistě bylo možné formulovat různě. Všechny odpovědi by nicméně měly jednoho společného jmenovatele: politiku vědy.

Poslední dekáda v akademickém prostředí ČR dovršila porevoluční generační obměnu. Změnil se přístup k děláni vědy jak ve vědě samotné, tak ze strany státní administrativy, která vědu financuje. Trvale se zvyšuje význam digitálních technologií komunikačně propojujících globální svět vědy a vědeckých komunit. Česká politika vědy je součástí těchto globálních trendů a někdy více, někdy méně úspěšně je přenáší do našeho národního prostředí. Produkce odborných časopisů v oblasti sociálních i humanitních věd v ČR se pod vlivem proměňujících se měřítek hodnocení vědy neustále přizpůsobuje vzrůstajícím požadavkům na internacionalizaci vědecké komunikace a výzkumu.

Nelze příliš zpochybnit, že celkový trend oceňující mezinárodně relevantní výzkum je správný. Ve svých důsledcích zvyšuje šance, že se také český výzkum v oblasti sociálních a humanitních věd stane v mezinárodním srovnání více konkurenceschopným. Proměňujícím se měřítkům hodnocení výsledků vědecké práce se přizpůsobují také publikační strategie autorek a autorů, kteří stále častěji zaměřují své úsilí na publikace v zahraničních časopisech a obecně na publikace v angličtině. To jistě zaznamenávají redakce všech odborných periodik. Na druhou stranu je nesmírně důležité zmínit, že v posledních letech zesílily rovněž podpora a rozvoj

aplikovaného sociálněvědního výzkumu, kde se kritéria úspěchu výrazně odchyľují od kritérií směřodatných pro výzkum základní. Výzkumné aktivity tu vyúsťují do intervencí do sociálního dění, které často mají spíše národní než mezinárodní charakter.

Jak to vše souvisí s osudem časopisu Naše společnost?

Daní za internacionalizaci výzkumu je, že lokálněji orientovaná recenzovaná periodika, jakým byla také Naše společnost, se vlivem okolností dostávají pod tlak na přehodnocení své funkce pro vědeckou komunitu. To klade nemalé nároky na redakce recenzovaných časopisů, které musejí hledat cesty k mezinárodnímu zviditelnění svého periodika, k zařazení anglicky psaných článků a nejlépe celých čísel časopisu, k celkovému pozvednutí publikačních standardů. Předpokladem přežití je osobní nasazení členů redakce a také dostatečné finanční zdroje pro realizaci inovací. Tak nejčastěji vypadá krkolomná stezka, která vede k zařazení časopisu do mezinárodních databází Scopus nebo případně Web of Science (tato druhá si ovšem v ČR udržuje punc exkluzivity). Zahrnutí do databáze zvyšuje atraktivnost časopisu v očích autorek a autorů – tedy také šance na to, že do redakce časopisu dorazí dostatečný počet kvalitních statí k recenzi. Naproti tomu pouhé „recenzované časopisy“, nezařazené do databází, se vlivem bodového hodnocení a kvantitativních hledisek, která v poslední dekádě měla silný vliv na hodnocení vědy v ČR, dostávají do konkurenčně nevýhodného postavení.

Časopisu Naše společnost se stín pouhého recenzovaného časopisu nepodařilo překročit. Žádosti o zařazení do databáze Scopus, které redaktori časopisu podali v letech 2015 a 2018, bohužel nepřinesly kýžený výsledek. V redakci jsme si museli realisticky přiznat, že vynakládat další úsilí na pokračování časopisu nedává dobrý smysl.

Po časopisu Data a výzkum zmizí z regálů knihoven další český sociálněvědní časopis. Byl to časopis, jehož texty přispívaly převážně do naší národní, nikoli mezinárodní debaty. Tady ale během let plnil smysluplné funkce. Představoval alternativu k prestižnějším časopisům. Dával prostor mladým a začínajícím autorům. Umožňoval publikaci přínosných přehledových statí. Uměl mnohá odborná témata srozumitelně zprostředkovat čtenářům z laické veřejnosti. Celkově napomáhal zviditelňovat sociálněvědní perspektivu a udržovat její pestrobarevnost. Zdá se, jako by poptávka po těchto funkcích v současném systému vědy v ČR klesala. Nechtí si každý čtenář sám odpoví na otázku, zda je to tak správně, nebo ne.

Děkujeme všem, kdo v průběhu let zachovali Naší společnosti přízeň.

Martin Ďurďovič, Martin Vávra, Jana Vitíková

Výzkum veřejného mínění před rokem 1989: služba vědě, státnímu aparátu a veřejnosti¹

Martin Vávra, Tomáš Čížek, Sociologický ústav AV ČR v. v. i.

Public Opinion Research before 1989: at the Request of Science, State Apparatus and Public

ABSTRACT :

The article deals with the public opinion research before 1989 in then Czechoslovakia. The most important public opinion research institution of its time is the subject of discussed analysis, i.e. The Institute for Public Opinion Research, which operated in the framework of several institutional arrangements during the period 1946 to 1990 (in the 1970s also with the name changed to the Public Opinion Research Cabinet). In the text, we focus on the role of public opinion research from its beginnings in 1946 until 1989, in relation to the state or party apparatus, the public and science. The structure of the analyzed relations reflects Burawoy's conception of different types of "doing sociology", the division based on who the sociologists are talking to and with what purpose. Burawoy distinguishes between professional and critical sociology, where sociologists speak to their colleagues either instrumentally, using established concepts and procedures (public sociology) or in an effort to reflect on and critique these procedures (critical sociology). Both of these types relate to our analysis of the academic dimension of opinion polls. On the other hand, there is policy sociology, which instrumentally solves the problems of clients (whether from the public, state or private spheres) and public sociology, which communicates with society and contributes to public discourse. These types of sociological operation can be related to how we try to describe the relation of opinion polls to the state

KEYWORDS :

public opinion research
 history of the empirical research
 social life of research methods

DOI LINK :

<http://doi.org/10.13060/1214438X.2020.118.517>

¹ Článek vznikl s podporou projektu CSDA Research – Výzkumný program Českého sociálněvědního datového archivu (reg. č. CZ.02. 1. 01/0.0/0.0/16_013/0001796), financovaného z OP VVV.

apparatus (which commissioned and controlled the research) and the public (which was not only researched, but at least in some periods the researchers also aimed to inform the public about the results). These relations changed, intensified and weakened in various parts of the period, as the political context in particular moments changed, but also, for example, the interest of sociological institutions in conducting public opinion polls.

Commercial aspects were of little importance to the Czechoslovak public opinion research before 1989, but its position can be defined by describing the changing relations of this research to political / state power, the public and academia. Political power, its restrictions and the content of research assignments, had a very strong effect throughout the period we are focusing on, but the strictness of control varied considerably in different periods. One of the indicators of the intensity of this control was the relations of the research institution to the public.

In periods of less intensive control (1946-1947, 1967-1968, to some extent also the second half of the 1980s), it was possible to publish the results of research in professional press and mass media. At the same time, from the beginning of the research in 1946, throughout the time when the research was carried out, certain academic aspirations appeared among the researchers (manifested by the authorship of professional articles, especially methodological ones and participation in professional discourse in general).

The text is based on the synthesis of already published publications on the history of public opinion research, on the analysis of preserved materials and on the interviews with main actors of the public opinion research in the past.

Výzkum veřejného mínění v dnešním slova smyslu (využívající reprezentativní vzorky zkoumané populace a standardizované dotazníky) se od svého nástupu na scénu ve Spojených státech v polovině *třicátých*² let minulého století pohyboval mezi několika mantinely vymezujícími jeho funkce, cíle a skupiny, na které se zaměřoval. Již Gallup, pravděpodobně nejdůležitější zakladatelská osobnost „opinion polls“, zdůrazňoval na jedné straně roli výzkumů pro veřejnost samotnou a pro rozvoj demokracie [Gallup 1948], zatímco na straně druhé vytvářel síť výzkumných institucí financovaných na komerčním základě – především z peněz od tištěných médií, která platila za údaje z výzkumů, které pak zveřejňovala. Zároveň ovšem usiloval legitimovat svoje výzkumy jako aplikovanou sociální vědu. Jiný významný výzkumník ze zakladatelského období standardizovaných dotazníkových výzkumů Paul Felix Lazarsfeld zůstal po celou svou kariéru blíže vědeckému zaměření (měřeno například počtem jeho akademických publikací a jeho vlivem na další výzkumníky), zároveň ale byla i jeho výzkumná činnost do značné míry vázána na komerční zakázky i na zakázky a podporu ze strany veřejné sféry (například u výzkumu vlivu

² První výzkum veřejného mínění v dnešním významu slova byl publikován 20. října 1935, tematicky byl tento výzkum zaměřen na politiku obnovy hospodářství a vládních stimulů v Americe v období světové hospodářské krize – viz [Newport 2010] <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/169682/years-ago-first-gallup-poll.aspx>.

médií či postojů obyvatelstva k válce). V práci výzkumníků i činnosti celých institucí, v jejichž čele stáli, se často střetávaly komerční zájmy, akademické cíle, potřeba získat na svou stranu politickou sféru a zároveň ohledy na samotnou zkoumanou veřejnost [Zetterberg 2008].

Zatímco komerční zájmy zůstávaly v realitě československého výzkumu veřejného mínění před rokem 1989 na okraji³, jednotlivé strany zbylého trojúhelníku tvořeného politickou/státní mocí, veřejností a vědou (jakožto sociální institucí) tvořily i zde úběžníky, ke kterým se výzkum veřejného mínění vztahoval. Tyto úběžníky lze podle našeho mínění vztáhnout k Burawoyově koncepci [Burawoy 2005] různých typů „dělání sociologie“ (možná by bylo přesnější napsat „rolí sociologie“), jejichž dělení je založeno na tom, ke komu sociologové mluví a oč při tom usilují. Sociologové, zjednodušeně řečeno, buď mohou své výpovědi (texty, přednášky) směřovat k dalším sociologům, anebo mimo svou profesní komunitu směrem k veřejnosti. Pokud komunikují uvnitř svého profesního pole, mohou využívat instrumentální vědění, aplikovat zavedené pojmy a postupy, což Burawoy nazývá profesní sociologie (professional sociology), anebo se snažit o reflexi a kritiku těchto postupů (critical sociology). Oba tyto typy lze vztáhnout k analýze akademické dimenze výzkumů veřejného mínění. Na druhé straně pak Burawoy rozlišuje sociologii zakázkovou⁴ (policy sociology), která instrumentálně řeší problémy zadavatelů, a sociologii veřejnou (public sociology), která komunikuje se společností a přispívá k veřejnému diskurzu. Tyto typy sociologického provozu lze vztáhnout k tomu, jak se snažíme popsat relaci výzkumů mínění ke státnímu aparátu (který výzkumy zadával a kontroloval) a veřejnosti, která byla nejen zkoumána, ale přinejmenším v některých obdobích bylo cílem výzkumníků veřejnosti přispět, zkoumat témata, která budou pro veřejnost relevantní, a veřejnost o výsledcích výzkumů informovat.

Ačkoliv politická moc se projevovala po celé sledované období velmi viditelně, prostřednictvím příkazů, zákazů a kontroly, neznamená to, že vztah k veřejnosti, vědecké aspirace a v menší míře i kritická role se na výzkumech mínění neprojevovaly. Analýza dochovaných materiálů i rozhovory s aktéry ukazují, že ohledy na veřejný dopad výzkumů byly předmětem reflexe výzkumníků. Zároveň se od počátků výzkumů v roce 1946 po celou dobu, kdy byl výzkum prováděn, objevovaly určité akademické aspirace, stejně tak legitimační strategie institucí výzkumu veřejného mínění využívaly odkazy k vědeckému založení a vědeckým cílům výzkumu veřejného mínění. Zajímá nás tedy, do jaké míry a jakým způsobem se výzkumníci mínění veřejnosti orientovali na vědecké standardy, jakým způsobem používali vědu jako legitimační mechanismus a v neposlední řadě jaké měli výzkumníci akademické cíle či jak reflektovali svoji kritickou roli ve vztahu k samotnému výzkumu. Je důležité podotknout, že vztahy výzkumů (a samozřejmě také institucí, které výzkumy prováděly, a samotných výzkumníků) k politické

³ Neznamená to ale, že by byly úplně nepřítomné. Například jeden z prvních výzkumů provedených po obnově UVVM na začátku roku 1968 byl proveden mezi čtenáři Rudého práva na zakázku tohoto deníku [viz UVVM 1968].

⁴ Pro překlad Burawoyova termínu „policy sociology“ jsme zvolili pojem „zakázková sociologie“, stejně jako Dušan Janák [Janák 2010: 66], protože podle našeho názoru dobře vyjadřuje instrumentální vztah sociologie ke světu mimo vlastní disciplínu. Stejně tak by bylo možné použít i překlad „aplikovaná sociologie“ [viz Voříšek 2007: 487].

moci, veřejnosti i vědě lze samozřejmě plně odlišovat pouze analyticky, v realitě byly navzájem provázány.

Osudy výzkumů veřejného mínění prováděného na území dnešní České republiky, potažmo Československa, byly popsány už v několika předchozích publikacích. Jejich pisateli byli jak samotní aktéři v minulosti prováděných výzkumů [Adamec 1996, Bečvář 1996], tak i současní autoři⁵ [Šamanová 2006, Škodová 2006, Škodová 2007, Šubrt 2016, Vaněk 1994]. Tyto texty zachycují pravděpodobně ve většině důležitých ohledů⁶ institucionální vývoj a obsah činnosti ústředních institucí, které veřejné mínění zkoumaly. Pro základní seznámení s institucemi i jednotlivými významnými aktéry výzkumu veřejného mínění lze odkázat na online dostupnou Sociologickou encyklopedii, zejména na hesla Adamec Čeněk [Nešpor 2018] a Československý ústav pro výzkum veřejného mínění [Nešpor 2017]. V databázi Českého sociálněvědního datového archivu (archiv.soc.cas.cz) jsou dostupné závěrečné zprávy a agregovaná data z většiny výzkumů ÚVVM provedených před rokem 1989. U několika málo výzkumů provedených v sedmdesátých a osmdesátých letech se podařilo zrekonstruovat i primární data. Co ovšem chybí, jsou studie, které by se hlouběji věnovaly různým aspektům výzkumů veřejného mínění a zasazovaly je do kontextu. V tomto článku se zaměřujeme na vztah výzkumů veřejného mínění tak, jak byly prováděny od roku 1946 do roku 1950 a poté od roku 1967 Ústavem pro výzkum veřejného mínění (dále i jako ÚVVM) a jeho následovníky, ke třem fenoménům, které tvořily důležité body pole, v němž prováděly své výzkumy – vědě, státnímu aparátu a veřejnosti. Od šedesátých let minulého století nebyl ÚVVM jedinou institucí zkoumající systematicky veřejné mínění, byl ovšem institucí nejvýznamnější, což ukazuje i jeho institucionální zařazení v rámci ČSAV a později jako součást federálního statistického úřadu (s přímým řízením ze strany Sekretariátu ÚV KSČ). Kvůli přesnosti je zde potřeba ještě uvést, jakým způsobem se měnily názvy instituce, kterou pro zjednodušení v článku označujeme většinou jako ÚVVM. V první etapě od roku 1946 šlo o Československý ústav pro výzkum veřejného mínění. Po obnovení v roce 1967 pak instituce získala název Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV. Poté, co byl Ústav v roce 1972 přesunut pod statistický úřad, fungoval pod názvem Kabinet pro výzkum veřejného mínění FSÚ, od roku 1978 pak pod názvem Ústav pro výzkum veřejného mínění FSÚ.

Snažíme se navazovat na práce výzkumníků jako Mike Savage [2010] nebo Thomas Osborne s Nikolasem Rosem [1999] v jejich úsilí popsat dějiny výzkumu společnosti nikoli pouze jako vývoj významných institucí a osob výzkumníků nebo jen jako shrnutí témat a výsledků výzkumů, nýbrž spíše jako příběh aplikace metod poznávání v sociálním rámci. Pokud chápeme dějiny výzkumu takto, má dobrý smysl se ptát, jaká byla dobová role výzkumů (tedy pro koho

⁵ Často spíše výzkumníci veřejného mínění snažící se popsat kořeny svého oboru než výzkumníci dějin sociologie.

⁶ Neznamená to, že všechny etapy výzkumu jsou popsány se stejnou důkladností. Například činnost Ústavu pro výzkum veřejného mínění v letech 1948 až 1950 je v citovaných pracích popsána jen poměrně povrchně, stejně tak chybí i systematická analýza zkoumaných témat. Lze tu odkázat na práci Vaněk [1994], která se ovšem věnuje pouze výzkumům prováděným v období normalizace. Nápomocná může být také práce Čížek, Chyliková, Vávra [2014], která podává přehled témat výzkumů prováděných od roku 1967, nepokouší se ale tato témata řadit do žádných vyšších tematických typů a nenabízí ani popis vývoje zkoumaných témat v čase.

byl výzkum prováděn, jaká byla jeho funkce), jak působily výzkumy ve společnosti – té odborné i širší – a kdo na výzkumy reagoval a kdo také z informací v nich obsažených těžil, proč se určité téma zkoumalo, tedy kdo byli zadavatelé výzkumů, jaké cíle sledovali a jakým způsobem byly výsledky výzkumů veřejného mínění využívány. Důležitou otázkou je také to, jaké dopady výsledky výzkumů měly, tedy jaký byl ohlas výzkumů u nás a v zahraničí a jaký byl jejich dopad na veřejnou politiku.

Hlavním zdrojem pro článek jsou dobové texty (výzkumné zprávy, články v odborných časopisech i masových médiích). Využíváme také vzpomínkové texty významných pracovníků výzkumu veřejného mínění [Adamec 1996, Bečvář 1996] a vlastní rozhovory s nimi (viz poznámka pod čarou číslo 17). Důležitou součástí zkoumání činnosti ÚVVM je samotný obsah výzkumů, čím se zabývaly a o čem informovaly. Obsah výzkumů i jejich výsledky jsou součástí našeho zkoumání, protože měly vliv na podobu a vnímání celého pole výzkumů mínění. Podrobná analýza témat výzkumu ale není smyslem tohoto textu.

Pokud mluvíme o výzkumu veřejného mínění, je kromě vztahu k různým aspektům výzkumu veřejného mínění, které používáme jako osu našeho článku, důležitá také časová dimenze. Tato problematika je zajímavá komplikovaným vývojem v námi popisovaném období, které má výrazně diskontinuitní povahu. Lze v zásadě určit tři výrazné etapy výzkumu před rokem 1989. Prvním je období od roku 1945 do začátku padesátých let, druhým obdobím je doba šedesátých let a posledním doba normalizace. V těchto třech dobách měl výzkum veřejného mínění výrazně odlišnou podobu ve všech sledovaných oblastech (věda, stát a veřejnost), a to z hlediska institucionálního, personálního a hlavně obsahového. Toto vše se budeme snažit v této krátké studii postihnout.

Výzkum veřejného mínění a sociální vědy

Výzkum veřejného mínění se nezrodil přímo na půdě sociálních věd a už vůbec ne v rámci sociologie samotné. Již před prvními výzkumy propagátora metody výběrového šetření společenského mínění George Gallupa existovalo, především ve Spojených státech amerických, velké množství anket často organizovaných tištěnými médii, které se snažily předpovědět úspěšnost kandidátů ve volbách, tyto ale byly nevyhnutelně zkresleny vzorkem jejich čtenářů. Od třicátých let se zejména na půdě marketingových výzkumů začaly prosazovat techniky výběrových šetření⁷ [Zetterberg 2008]. Právě přesnější výzkumy podle této metody, ve srovnání s časopiseckou anketou, byly pravým počátkem úspěšnosti nové metodologie. Ještě před druhou světovou válkou se metoda výběrových šetření veřejného mínění rychle rozšířila. Gallup sám nebyl v první řadě sociálním vědcem, byl především marketingovým odborníkem (byť si udržoval až do popularizace a komerčního prosazení své metody v druhé polovině třicátých let akademickou

⁷ V literatuře se jako první využití reprezentativního výběru vzorku v populaci uvádí metodologické texty a posléze i výzkumy norského statistika Anderse Kiaera na konci 19. století [Bellhouse 1988]. Gallup tedy rozhodně není vynálezcem metody reprezentativního šetření, i když je tak někdy označován.

pozici na univerzitě v Iowě). I další průkopníci nové metody, jako Elmo Roper a Archibald Crossley, pocházeli z marketingového a reklamního prostředí. Mezi další významné osobnosti výzkumu lze ale počítat i psychologa Hadley Cantrilla, který spojil tuto metodu se sociální psychologíí a na svých projektech začal zaměstnávat později velmi významnou postavu empirické sociologie P.F. Lazarsfelda [Ornstein 2013, Jeřábek 2014: 229–246]. Výzkumy veřejného mínění se tedy začaly spojovat se sociální vědou a sociologií postupně a rozhodně se nejednalo o jednoznačný proces⁸. Také vztah sociologie a výzkumu veřejného mínění se liší v různých národních tradicích, našim cílem je popis tradice české, kde je prosazení této metodologie poměrně těsně spojeno s akademickou sociologií.

V Československu se výzkum veřejného mínění objevil prakticky hned po skončení druhé světové války a můžeme ho spojit, nikoliv exkluzivně, především se dvěma jmény⁹. Prvním je významný spisovatel Josef Kopta, který se s výzkumem veřejného mínění setkal již během protektorátní doby při poslechu britského rozhlasu¹⁰. Kopta se stal pro výzkum významnou osobou ve smyslu etablování Ústavu pro výzkum veřejného mínění na Ministerstvu informací a jakožto známá osobnost a zároveň vysoce postavený úředník toto výzkumné oddělení a samotný výzkum významně zaštiťoval.

Druhou důležitou postavou byl sociolog Čeněk Adamec. Zdeněk Nešpor o něm ve slovníkovém hesle uvádí, že „s výjimkou podstatného podílu na několikerém etablování výzkumů veřejného mínění v Československu do vývoje české sociologie prakticky nezasáhl“ [Nešpor 2018]. To do značné míry platí, pokud se soustředíme na univerzitní akademickou sociologii. Ovšem Adamec od počátku publikoval články o výzkumu veřejného mínění v odborných časopisech (Veřejné mínění, Sociologie a sociální problémy, v šedesátých letech pak v Sociologickém časopise). Byl také ústřední organizující postavou výzkumů, především z hlediska jejich metodologie – byl autorem řady textů a příspěvků k metodám výzkumů. Stál tedy za sběrem velkého množství empirických dat a vlastně významně napomohl přenosu metodologie standardizovaného dotazníkového šetření do české sociální vědy, což je metodologie, která jí až dodnes dominuje a která se v souladu s celosvětovým vývojem stala jedním z hlavních nástrojů poznání společnosti. Sám Adamec chápal výzkumy veřejného mínění jako aplikovanou sociální vědu¹¹ [Adamec 1996].

⁸ Můžeme srovnat s pozicí výzkumů veřejného mínění v Británii ve stejné době – sociální věda v Británii v polovině dvacátého století pohrdala „špinavým světem výzkumů veřejného mínění... Myšlenka, že akademik může přímo sbírat empirická data, byla v poválečných letech do značné míry nová a teprve postupně zastínila pojetí sociologie jako vědy teoretizujících gentlemanů“ [Panayotova 2019: 246–247].

⁹ Dalšími významnými osobami byl například sociolog Ivan Viden, člen Kruhu (organizace studentů sociálních věd na UK), jehož strýcem byl právě spisovatel Kopta, nebo sociolog Bohuš Pospíšil.

¹⁰ Jednalo se zejména o informace o výzkumech založených na technikách Gallupova výzkumu veřejného mínění na jedné straně a na kvalitativní metodě organizace Mass Observation na straně druhé.

¹¹ Touto aplikovanou vědou se zde nemyslím tak zcela samozřejmě sociologie, empirická podoba zkoumání společnosti nesla v minulosti různé názvy, jako demoskopie, sociografie (viz např. Lazarsfeldův Marienthal) i jiné.

Ve čtyřicátých letech představoval reprezentativní výběr a do jisté míry i použití standardizovaného dotazníku v českém (respektive československém) prostředí metodologickou inovací ze strany ÚVVV. V šedesátých letech už pak byl tento model kvantitativního standardizovaného dotazníkového výzkumu natolik úspěšný, že v rámci akademické i aplikované sociologie prakticky vytěsnil jiné postupy. Je potřeba zdůraznit, že výzkumy prováděné ÚVVV byly prvními na našem území, které se snažily být reprezentativní pro celou dospělou populaci. Nemůžeme tedy tak úplně souhlasit s na začátku uvedeným hodnocením tohoto badatele. Ve světle toho – a nehodnotíme zde, zda je to dobře, či ne –, že se výzkum veřejného mínění stal zdaleka nejviditelnější součástí zkoumání společnosti, že metoda výběrových šetření na reprezentativních vzorcích z populace se stala historicky nejpoužívanější metodou, minimálně do významnějšího nástupu kvalitativní sociologie (který nastal v západních zemích již od sedmdesátých let, ovšem na území ČR až od let devadesátých), a že je tato metoda také nejvíce používána v aplikovaných disciplínách výzkumu trhu, kde se uplatňuje zdaleka největší množství vystudovaných sociologů, si naopak dovolíme poznamenat, že faktický vliv Čenka Adamece na českou sociologii v širším slova smyslu byl významný.

Adamec se podle svých slov setkal s ideou „nové vědy“ při studiu Masarykových spisů *Světová revoluce a Ideály humanitní*. „TGM... napsal, že demokracie by se měla opírat o vědy používající empirie, indukce, o vědy o lidech a pro lidi“ [Adamec 1996]. Jako student prvního ročníku Vysoké školy obchodní¹² (která byla v meziválečném období součástí ČVUT) se v tehdejší českém tisku seznámil s úspěšným Gallupovým výzkumem předpovídajícím vítězství Roosevelta v amerických prezidentských volbách. Během války se jako voják zahraniční československé armády v Británii ve volném čase seznamoval s tehdejší sociálněvědní produkcí. Ihned po válce se vrátil na svoje pracoviště Ústavu sociologie a politiky Vysoké školy obchodní. Předválečný vedoucí ústavu Jan Mertl se kvůli své protektorátní činnosti nemohl vrátit na své místo, ústav zůstával bez nejvyššího vedení a Adamec, kromě toho, že se staral o administrativu pracoviště a jeho vědeckou knihovnu, také krátce nahrazoval Mertlovy přednášky [Nešpor 2018]. V roce 1945 se také ustanovilo sdružení studentů sociologie a příbuzných oborů Kruh a Adamec se stal jeho aktivním členem. Na půdě tohoto spolku působilo mnoho sekcí a jednou z nich byla sekce výzkumu veřejného mínění. Čeněk Adamec na půdě Kruhu informoval o poznacích, které za války získal. Toto sdružení pak dokonce provedlo už na podzim roku 1945 několik prvních výzkumů veřejného mínění (především kvalitativní metodou Mass Observation), které se týkaly aktuálních otázek měnové reformy, postoje k Anglii a dalších témat [Adamec 1996]. Výsledky pak byly časopisecky publikovány. Na základě své práce v Kruhu se Adamec seznámil s Josefem Koptou a nastoupil na vznikající ÚVVV. Tam spolu s dalšími sociálními vědci, ale třeba také s novináři a administrativními pracovníky spoluzaložil na svoji dobu velmi kvalitní pracoviště s pokročilou metodologií a velmi rozvinutou prací s tazatelskou sítí. V období 1946–1948 byl ÚVVV součástí sociologických debat, což je vidět i na tom, že v časopise *Veřejné mínění*, který byl vydáván na půdě UVVM, publikovali stati o veřejném

¹² Zejména díky Janu Mertlovi se na této škole ve třicátých letech rozvíjela sociologie. Adamec už před druhou světovou válkou působil jako Mertlova pomocná vědecká síla.

mínění významní představitelé pražské i brněnské školy (Zdeněk Ullrich a Innocenc A. Bláha). Příležitost ke zveřejnění článků o činnosti ÚVVM poskytly časopisy Sociologická revue, Sociologie a sociální problémy, Ludovýchova aj. Pracovníci ÚVVM byli vyzýváni, aby informovali o své práci členy Masarykovy sociologické společnosti v Brně, Společnosti pro sociální badání v Praze, sociologického semináře olomoucké Univerzity Palackého, sdružení propagačních pracovníků Re-Klub a v jiných organizacích [Adamec 1966: 3]. Čeněk Adamec a jeho kolegové byli v kontaktu nejenom s domácí vědeckou obcí, ale také s předními výzkumníky své doby¹³. Přestože ÚVVM nebyl akademickou institucí, byl rozhodně součástí diskurzu sociálních věd. Spolu s akademickou sociologií sdílel ÚVVM i osud po komunistickém převzetí moci, blíže o tom budeme psát v následující části textu.

Po únoru 1948 byla omezena tematika výzkumů tak, aby nemohly ohrožovat nový režim, jejich výsledky přestaly být publikovány a nakonec byl celý ústav v roce 1950 zrušen. Tento rok také sociologie jako institucionalizovaná věda přestala existovat. Adamec převážnou část období od roku 1950 do znovuoustavení ÚVVM v roce 1967 strávil v Ústředním ústavu zdravotnické osvěty [Nešpor 2018]. Přestože se zde věnoval zdravotnictví a tématům spojeným s výživou, nelze říci, že by úplně opustil oblast zkoumání společnosti. Významnou část jeho práce tvořilo zjišťování zdravotnických znalostí obyvatelstva a ověřování efektů osvětových kampaní prostřednictvím výzkumů [viz např. Adamec 1961]. O výzkumu zdravotních znalostí obyvatelstva publikoval i v „západním“ časopise Health Education Journal [Adamec 1960].¹⁴

Sociologie jako institucionálně zakotvená věda neexistovala až do poloviny šedesátých let. Nedá se ale říci, že by po celé toto období neexistoval vůbec výzkum společnosti. V rámci jiných oborů, jako například urbanismu, demografie, zdravotnictví (kde lze uvést jako příklad právě Ústřední ústav zdravotnické osvěty) a samozřejmě státní statistické služby, bylo zejména od druhé poloviny padesátých let dat nějakým způsobem popisujících společnost sbíráno poměrně velké množství. Jen zřídka šlo ovšem o zkoumání názorů a postojů respondentů, a pokud ano, tak jen v nějaké úzce vymezené, politicky nepřilíživé oblasti. Například Výzkum rodičovství z roku 1956 obsahoval dotazy na postoje k jeslím či preference ohledně pomoci ze strany státu [Kučera 2009]. Ovšem některé informace o sociologii včetně empirických výzkumů byly dostupné i v tomto období. Například už v roce 1959 vyšla kniha Jaroslava Klofáče a Vojtěcha Tlustého *Současná empirická sociologie* [Klofáč, Tlustý 1959] a v ní čtenáři mohli najít podrobný popis soudobé západní sociologie s tím, že dílo bylo omezeno na tu část vědy, která spočívala v použití empirických kvantitativních metod. Tento popis byl odborně kvalitní a velmi málo zatížený ideologickým zkreslením tehdejší doby. Kniha měla velký význam v procesu znovuoustavení sociologie v šedesátých letech – jako zásadní dílo pro tento proces ji zmiňují významní aktéři tohoto znovuoustavení, například Milan Petrušek, Josef Alan či Jiří Večerník

¹³ Zajímavostí (ovšem signifikantní z hlediska našeho tématu) je například to, že když se při své návštěvě USA setkal s Pitirimem Sorokinem, došlo i na otázku Adamcova pracoviště a poté na debatu o výzkumech veřejného mínění. Sorokin se díval na tyto výzkumy značně kriticky a v žádném případě je neviděl jako součást, byť aplikované, sociologie [Adamec 1996].

¹⁴ V databázi MEDVIK lze najít pro období let 1950–1967 celkem 111 textů, jejichž autorem či spoluautorem je Čeněk Adamec, rozhodně tedy v tomto období nezahálel.

(viz rozhovory s nimi provedené v rámci projektu *Česká sociologie 1945–1969*, orální historie, data z něj jsou dostupná v Českém sociálněvědním datovém archivu). Velká část knihy je koncipována jako učebnice sociologické metodologie a přímo výzkumu veřejného mínění, byť s mnoha zmínkami o zneužívání výzkumů veřejného mínění k manipulaci v západních zemích. A bez jediné zmínky, že by kdy byl výzkum mínění prováděn v Československu. Stejně jako u ostatních prací tohoto autorského duu, které bylo pevně etablováno v tehdejší akademickém prostředí, je otázka, zda měla kniha sloužit jako nástroj pro poznání nepřátelské a zcestné ideologie a vědy, nebo spíše jako nástroj nezkrasleného předání významného vědění tehdejší doby do českého prostředí¹⁵. Pravděpodobně šlo o obojí – cílem autorů zřejmě bylo smířit marxistickou teorii a obecnou metodologii s konkrétními metodami „buržoazní“ sociologie.

Situace se nakonec zásadně změnila na počátku šedesátých let, kdy se sociologie začala pomalu obnovovat. Došlo k budování sociologických pracovišť, mezi nimi i Ústavu pro výzkum veřejného mínění, který jako jeden z ústavů tehdejší Akademie věd začal pracovat v roce 1967. Ústav byl tentokrát zamýšlen od počátku jako akademické pracoviště, které má spolupracovat s dalšími vědeckými týmy, zkoumat teorii veřejného mínění a metodologii jeho výzkumů. Od první poloviny šedesátých let se postupně na rozhodujících politických úrovních začala uznávat nutnost rozvoje sociologie jako vědní disciplíny a potřeba provádění empirických sociologických výzkumů. V roce 1964 byla založena Československá sociologická společnost, která zaznamenala velký zájem o členství. Již v počátku byla snaha o organizování sítě sociologických pracovišť, která byla popsána v koncepčních dokumentech, jako byla „Koncepce rozvoje československé sociologie 1966–1970“, která byla přijata Vědeckým kolegiem filosofie a sociologie Československé akademie věd, a již předtím v dokumentu „Zpráva o problémech rozvoje sociologie v ČSSR“ sekretariátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa, který definitivně uznal nutnost pěstování sociologie. Tato zpráva byla publikována v Sociologickém časopise v článku nazvaném „Z jednání stranických orgánů Ústředního výboru Komunistické strany Československa o sociologii v ČSSR“ [Večeřa 1965: 357–365]. V tomto dokumentu se konstatuje, že v Československu existuje velké množství několika desítek institucí, které v nějaké, ale obvykle odborně nezpůsobilé podobě provádějí sociologický výzkum¹⁶. Musíme si uvědomit, že jde o dobu, kdy je teprve založena Československá sociologická společnost a Sociologický ústav ČSAV je ve fázi svého vzniku, a zároveň o dobu, kdy bylo na dlouhou dobu přerušeno sociologické vzdělávání i odborné oborové diskuse. Pro zlepšení tohoto stavu se navrhuje systematické vybudování sítě sociologických pracovišť, které zpráva vysloveně uvádí spolu s předmětem jejich činnosti. Jedním z důležitých kroků v naplňování tohoto plánu bylo i obnovení, nebo spíše nové vybudování Ústavu pro výzkum veřejného mínění jakožto akademického

¹⁵ Oba autoři se pak významně podíleli na obnově sociologie v šedesátých letech, zejména Klofáč pak i po institucionální stránce (založil katedru sociologie na Vysoké stranické škole, v letech 1964 až 1968 vedl Československou sociologickou společnost, více o významu Klofáče viz [Petrusek 2011]).

¹⁶ Podle zprávy se jen na území hlavního města Prahy nacházelo přes třicet takových institucí, ovšem tyto nebyly v dokumentu nijak specifikovány. V celé republice pak takových organizací mělo být kolem padesáti.

pracoviště. Mezi základními akademickými pracovišti v oboru sociologie je pak ÚVVVM uváděn i v přehledu Jaroslava Kapra [1969: 32].

Stejně jako v době po druhé světové válce se výzkum začal prudce rozvíjet, tentokrát sice od počátku pod vlivem komunistické strany, byla ale zajištěna kontinuita v podobě osoby Čenka Adamec, který zodpovídal za odbornou stránku pracoviště. Adamec působil jako spojovací článek mezi poválečnou tradicí a úsilím šedesátých let o obnovení oboru. I ve výstupech z výzkumů, například ve zprávě z výzkumu Vztah Čechů a Slováků k dějinám [Adamec a kol. 1968], pracovníci ÚVVVM explicitně deklarovali tuto kontinuitu s poválečným pracovištěm. V druhé polovině šedesátých let Adamec také publikoval několik textů v Sociologickém časopise na téma výzkumů veřejného mínění [Adamec 1966a, Adamec 1966b, Adamec 1968]. V Sociologickém časopise publikoval studii k veřejnému mínění i tehdejší významný sociolog Dragoslav Slejška [1966], který posléze s ÚVVVM také spolupracoval. Tato pozice výzkumů veřejného mínění jako součásti akademického provozu a akademických debat byla po roce 1969 narušena. Spolu s tím, jak byla, ještě na půdě ČSAV, omezena témata výzkumů, se omezovalo i zasahování ÚVVVM do odborné debaty. Toto omezení bylo postupné, navíc zejména předtím, než se ÚVVVM stal součástí statistického úřadu (1972), v něm načas našli místo někteří sociologové, kteří museli odejít z politických důvodů z jiných pracovišť, například z rozpuštěného „Machoninova týmu“ v Ústavu sociálně politických věk UK. Tito sociologové načas mohli k odborné debatě přispívat právě na půdě ÚVVVM (týká se to například Bohumila Jungmanna [Jungmann 1972]). Tento akademický úpadek trval po velkou část sedmdesátých let. Existovala sice komunikace a spolupráce s institucemi aplikované vědy, jako byl Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře či Státní (od sedmdesátých let Vládní) populační komise, šlo ovšem spíše o přípravu výzkumů a zajišťování sběru dat než o komplexní spolupráci na akademické práci. Po celou dobu normalizace (v sedmdesátých letech pravděpodobně méně intenzivně) přispívali sice pracovníci ÚVVVM, například v rámci metodologické sekce Sociologické společnosti (viz například sborník Beránek, Vacek [1973]), do určité míry k odborné debatě, publikačními výstupy těchto debat, pokud vůbec nějak existovaly, byly ovšem převážně různé interní tisky.

To se postupně měnilo zhruba od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let spolu s nástupem nového ředitele Karla Rychtaříka a také příchodem nové generace výzkumníků. Rychtařík byl sice jedním ze spolehlivých normalizačních kádrů (viz například práce Rychtařík [1985]), zároveň ovšem, jakožto šéfredaktor Sociologického časopisu a činovník Sociologické společnosti, měl blízko k tehdejší akademické sociologii. I naše rozhovory s aktéry výzkumů veřejného mínění v období normalizace ukázaly,¹⁷ že od konce sedmdesátých let se zvyšoval tlak na akademickou aktivitu pracovníků – byli například podporováni v aktivitách vedoucích k získání titulů CSc. Zatímco v sedmdesátých letech se objevovaly výsledky z výzkumů ÚVVVM v Sociologickém časopise jen výjimečně, a pokud už ano, šlo spíše o krátké informace z výzkumů (většinou z výzkumů k tématům rodinné či populační politiky), v letech osmdesátých se objevovaly

¹⁷ Na základě rozhovorů s bývalými pracovníky KVVM/ÚVVVM Jánem Mišovičem (provedený 1. 9. 2014 v Českých Budějovicích) a Josefem Dubským (provedený 22. 8. 2017 v Praze).

delší stati, jejichž autory byli přímo pracovníci ÚVVVM (například Mišovič [1985] či Kuchař, Šubrt [1989]).

Na podzim 89 patřila výměna vedení ÚVVVM a změna jeho činnosti k požadavkům iniciativy, která usilovala o změny v oblasti sociologie a obecně výzkumu společnosti. I z těchto výzev bylo patrné, že výzkum veřejného mínění byl chápán jako součást sociologie. To se potvrdilo i na přelomu tisíciletí, kdy se Institut pro výzkum veřejného mínění (pod názvem Centrum pro výzkum veřejného mínění) stal součástí Sociologického ústavu AV ČR.

Služba státnímu a stranickému aparátu

Historik Michal Kopeček [Kopeček a kol. 2019: 219] v návaznosti na foucaultovský koncept *governmentality* deklaruje, že „moderní stát se neobejde bez expertního vědění v celé šíři své správní odpovědnosti, což platí pro liberální demokracie stejně jako pro moderní diktatury“. Výzkumy veřejného mínění v převážné části období 1946–89 byly právě takových expertním vědění, které mělo sloužit technokratické formě vlády. To nemíníme nutně jako pejorativní vyjádření, výzkum veřejného mínění spolu s aplikací sociálních věd měly zejména v období svého zrodu pomoci v budování lepší společnosti a po druhé světové válce vzniklo vícero pracovišť, která měla tento cíl naplňovat, nejen Ústav pro výzkum veřejného mínění, ale třeba také Vysoká škola politická a sociální¹⁸. V Burawoyově terminologii se tato pracoviště zaměřovala zejména na zakázkovou sociologii, kdy tvůrcem zakázek byla především státní správa.

K tomu je ovšem potřeba dodat, že pro oblast výzkumů veřejného mínění platí, že jde o vědění, které je citlivé a potenciálně vládnoucí režim ohrožující. To ukazují také komparativně zaměřené publikace popisující měření veřejného mínění v různých zemích „socialistického tábora“ před rokem 1989 [Bachmann, Gieseke 2016; Connor, Gitelman 1977]. Toto měření probíhalo pod politickým dohledem a často i přes existenci tohoto dohledu (kdy bychom mohli předpokládat, že přímá kontrola představuje zároveň i jisté politické krytí) šlo o komplikovaný podnik, který mohl být kdykoli radikálně přestrukturován či úplně ukončen¹⁹. Tento poznatek platí pro výzkum veřejného mínění na území Československa prakticky bezvýtku.

Vztah výzkumu veřejného mínění k státu a státnímu aparátu je v případě Československa velmi úzký. Výzkum mínění u nás začíná právě na půdě státního aparátu, což bylo ve své době neobvyklé. Například agentura zakladatele výzkumu mínění Gallupa je od svého počátku až dodnes soukromá, na území jiných států zakládal Gallup své pobočky či volně asociovaná pracoviště, která byla ovšem také převážně soukromými firmami (ať už s cílem zisku, či veřejného

¹⁸ Více o VŠPS Devátá [2009] nebo Nešpor [2012].

¹⁹ Příkladem první situace je ÚVVVM po roce 1968, jako příklad té druhé můžeme použít NDR a její Institut pro výzkum veřejného mínění (který fungoval pod vedením sekretariátu vládnoucí Sjednocené socialistické strany), jenž byl v roce 1979 náhle zrušen [Erxleben 2016].

prospěchu). I v debatách okolo založení ÚVVM (například v návrhu zákona o založení ústavu²⁰ a v připomínkovém řízení, které s tím bylo spjato) se objevovalo velmi silně pojetí výzkumné instituce jako nástroje pro lepší řízení a plánování (příslušné dokumenty jsou dostupné v archivu CVVM v Sociologickém ústavu AV ČR). Vedle tohoto technokratického pohledu ovšem působil, minimálně na úrovni veřejného diskurzu, pohled na výzkumy mínění veřejnosti jako nástroj demokracie (tento pohled prosazoval Josef Kopta, ale hlásil se k němu i Čeněk Adamec). Zřízený ÚVVM ovšem až do svého zrušení v roce 1950 neopustil svou institucionální vazbu na státní správu, které měl především sloužit²¹. I tematicky se výzkumy dělaly zejména na podnět úřadů veřejné správy (především ministerstev) a ze strany velkých podniků znárodněné ekonomiky (Baťa n. p., aerolinie), vedle toho ovšem pracovníci ústavu se svolením svých nadřízených na ministerstvu udržovali i výzkumnou agendu, která byla více „akademická“ – zkoumal se například vztah obyvatel k dějinám nebo náboženské postoje obyvatel²². Od roku 1948 byla ovšem kontrola výzkumu ze strany ministerstva striktnější, pracovníci ÚVVM byly spíše administrátory výzkumu než jeho skutečnými autory [Adamec 1996], politická kontrola se projevila na výběru témat i na zastavení informování veřejnosti o výsledcích výzkumu velmi rychle po únoru 1948.

Abychom lépe pochopili postoj komunistického režimu k výzkumům společnosti a zejména výzkumům veřejného mínění, je dobré zabývat se tím, jakou část společenských věd vlastně komunistický režim odmítal, co viděl, v případě sociologie, pod onou „buržoazní pavědou“. Jiří Musil [2011] ve svém vzpomínkovém článku referujícím o období přelomu čtyřicátých a padesátých let klade důraz na to, že z hlediska komunistického režimu byla nebezpečná především konkurenční teorie společnosti, „ateoretický“ výzkum společnosti už méně. Ukazuje na to právě i fakt, že v šedesátých letech mohl komunistický režim ono technické pojetí sociologie jakožto výzkumu (právě typu opinion polls) poměrně snadno přijmout a dokonce masivně podporovat tím, že jej zařadil do dlouhodobých výzkumných plánů a vytvářel pro něj i konkrétní zakázky. Výzkum (pečlivě kontrolovaný) se udržel i v době normalizace v podobě, která dnes umožňuje z výsledků čerpat, zatímco teorie, včetně teorie veřejného mínění, byla zcela sterilní, podřízená ideologii a z dnešního hlediska bezvýznamná.

²⁰ Tento návrh zákona se nikdy nedostal do parlamentu. Podle tohoto návrhu měl mít ÚVVM určitou autonomii, být stále v rámci Ministerstva informací – ústav měl být samostatnou právní osobou, jeho ředitele měl jmenovat prezident republiky, předpokládal existenci poradního sboru, složeného z expertů v oblasti sociálních věd.

²¹ Obdobně i na Slovensku po válce, kde se podařilo založit samostatný ústav v roce 1948. „Výzkumná práce odboru by bola prevádzaná vedecky objektívne na základe osvedčených metód Gallupových ústavov v iných demokratických zemiach a výsledky výskumov by boli dávané k dispozícii vláde, jednotlivým ministerstvám, úradom a kultúrnym a hospodárskym inštitúciám a pre širokú verejnú uverejňovanú by mohli byť Spravodajskou agentúrou Slovenska a rozhlasom“ [Šrámek, 2000: 12 podle Tížik 2020].

²² Tyto dva výzkumy zde neuvádíme náhodou – na oba totiž navázaly výzkumy obnovované sociologie v šedesátých letech. Výzkum náboženství využil tým kolem Eriky Kadlecové ve svém ceněném výzkumu náboženství na severní Moravě na počátku šedesátých let, když některé otázky ÚVVM zopakoval. Na výzkum vztahu k dějinám pak navázal přímo obnovený ÚVVM na podzim 1968.

Teze o silném navázání výzkumů na politickou sféru platí i pro celé období státního socialismu. Byť v něm můžeme najít období, kdy byla přímá kontrola státního aparátu nad výzkumy veřejného mínění nižší, neznamená to, že by kdykoli v celém období do konce roku 1989 zcela zmizela. Významné období uvolnění můžeme umístit do roků 1968 a částečně i 1969. Jeden z významných pracovníků ÚVVM té doby Josef Bečvář ve svých vzpomínkách na tehdejší výzkumnou praxi uvedl: „Přestože v usnesení ÚV KSČ bylo uvedeno, že každé šetření se bude předem schvalovat a že se máme v krajích spojit s partají a podobně, tato nařízení jsme vůbec nedodržovali“ [Škodová 2007: 32]. Podle těchto vzpomínek pamětníků, podle témat výzkumů i na základě toho, jak o nich bylo s poměrnou otevřeností referováno v tehdejších médiích, se zdá, že politická sféra nebyla schopna a možná ani ochotna v této době do plánování výzkumů i do jejich zveřejňování nějak zásadně zasahovat. V Rudém právu tak mohla například vyjít 5. května 1968 tisková zpráva ČTK obsahující shrnutí výzkumu ÚVVM „Veřejné mínění k politickým problémům“. Součástí zprávy byla například informace, že na otázku „Co je potřeba zlepšit v našich politických poměrech“ nejčastěji respondenti v české části republiky odpovídali, že problémem je nedostatečná demokratizace. Článek referoval i o názorech veřejnosti na rehabilitace nevinně odsouzených v procesech padesátých let [ČTK 1968].

Tomu nahrával i fakt, že zatímco dlouhodobé státní plány výzkumu určovaly chod zejména v akademických institucích základního výzkumu dlouho dopředu, konkrétní výzkumné aktivity ÚVVM a jeho nástupnických organizací byly mnohem flexibilnější, což se v extrémní podobě projevilo v politicky velmi citlivých výzkumech prováděných v letech 1968 a také v listopadu a prosinci 1989. V roce 1968 byl ve výzkumech kladen důraz na výzkum politických a obecně veřejných postojů a názorů. V roce 1969 se již situace začala měnit. Zatímco ještě po Palachově smrti se ÚVVM ptalo na názor občanů na tuto smrt a její dopady, témata z podzimu 1969 již byla zcela apolitická, což platí pro celé období „dožívání“ ÚVVM na půdě ČSAV až do roku 1972. V této přechodné době probíhaly mezi politiky a úředníky nastupující normalizace debaty o tom, jak s ÚVVM naložit. Návrh na jeho přímé přiřazení k Úřadu předsedy vlády nebyl realizován, ústav se stal místo toho součástí Federálního statistického úřadu, ovšem pod přímou kontrolou Sekretariátu ÚV KSČ, pod kterou setrval až do roku 1990.

Sedmdesátým letům dominovala sociální a ekonomická témata (často byla například zkoumána témata související s rodinnou a populační politikou), v osmdesátých letech pak rychle narůstal podíl výzkumů k politickým tématům, byť tato témata byla zkoumána značně opatrně [Vaněk 1995]. Rozhovory s pracovníky ÚVVM/KVVM naznačují, že se v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let proměňovalo využívání informací z výzkumů ze strany režimu. V rozhovoru s bývalým pracovníkem ÚVVM²³ například zaznělo, že v době přestavby byla data z výzkumu využívána jednotlivými odděleními a klikami Sekretariátu UV proti sobě navzájem. Například skupiny, které podporovaly výraznější změny v duchu přestavby, tlačily na konzervativce ve straně právě s odkazy na výsledky některých výzkumů, poukazujících na rostoucí nespokojenost veřejnosti. K tomuto je ještě možno dodat, že jedním z nevyhnutelných

²³ Rozhovor s Josefem Dubským (22. srpen 2017).

výsledků kontroly informací institucemi komunistického režimu, a často i sebekontroly ze strany výzkumníků, byl omezený dopad výzkumů, a to pravděpodobně nejen mezi veřejností. Například i jeden z nejvyšších prominentů oné doby, dlouholetý předseda vlády před listopadem 1989 Lubomír Štrougal, píše ve svých pamětech [Štrougal 2009: 275]: „Strana po dobu svého dlouholetého vládnutí neměla k dispozici pravidelně se opakující pravdivé rozborů aktuální situace ve společnosti. Ve světě známé průzkumy veřejného mínění se u nás nekonaly. (...) Pokusy o analýzu situace ve společnosti v roce 1968 bohužel v zárodku skončily.“

Výzkumy veřejného mínění a veřejnost

„Fašismus nařizuje, demokracie se ptá“ – to bylo motto časopisu *Veřejné mínění* (vydáváného v letech 1946 až 1948), jehož autorem byl Josef Kopta [Jungová 2008]. Obecně lze říci, že výzkum veřejného mínění byl v poválečné době obhajován a zdůvodňován ve veřejném diskurzu poměrně idealistickými argumenty, odkazujícími na roli poznání veřejného mínění pro zlepšení fungování demokracie²⁴. Na tuto veřejnou roli kladly důraz významné postavy, které se v ÚVVM a kolem něj pohybovaly (Kopta, Adamec – viz například popularizační kniha *Za hlasem lidu* [Adamec 1947]), byla také posilována mechanismy předávání informací z výzkumů masovým médiím (novinám i rozhlasu). Přestože ÚVVM byl pevnou součástí státní správy a do značné míry jí sloužil, až do roku 1948 si udržoval, přinejmenším na úrovni komunikace s veřejností, rétoriku veřejné služby podporující demokracii – v duchu Gallupova pojetí. Po únoru 1948 tento veřejný aspekt rychle zanikl – téměř okamžitě přestal být vydáván časopis *Veřejné mínění*, na titulních stranách zpráv z výzkumů se objevovaly poznámky „tajné“ či „důvěrné“ a informace o výzkumech přestávaly být otiskovány v masových médiích²⁵.

V šedesátých letech se znovu rychle rozšířila praxe zveřejňování výsledků výzkumu na tiskových konferencích a výsledky výzkumů i obecné zprávy o významu výzkumů²⁶ byly publikovány v masově vydávaném tisku, včetně stranického Rudého práva. V třech ročnících (1968, 1978, 1988) jsme prošli všechna květnová vydání deníku a hledali zmínky o výzkumech veřejného mínění. Zatímco v květnu roku 1968 jsme našli dvě tiskové zprávy [ČTK 1968, ČTK 1868b] přímo referující o (politicky velmi citlivých²⁷) výzkumech ÚVVM, v květnu roku 1978

²⁴ Nutno říci, že v tomto šli čeští výzkumníci veřejného mínění přímo ve šlépějích Gallupa, jak ukazuje i Adamec přeložená Gallupova kniha *Průvodce po výzkumu veřejného mínění* [Gallup 1948].

²⁵ Výjimečně se podařilo nějakou informaci otisknout v mimooborových časopisech, jako například v Ludovýchovně, kde Čeněk Adamec ještě v roce 1950 otiskl text o výsledcích výzkumů ÚVVM na téma zdraví [Adamec 1950].

²⁶ Například v Rudém právu 7. 6. 1966 (strana 2) Václav Vrabec zveřejnil text na podporu výzkumů veřejného mínění (a se zmínkou o přípravě výzkumů veřejného mínění na půdě ČSAV) a uvádí mezi jiným, že „v padesátých letech byla úloha veřejného mínění oslabena a důsledky pocítujeme ještě dnes. (...) Socialistická společnost je sice homogenní, ale postavení a potřeby lidí se liší“. Naznačuje roli veřejného mínění jako kontrolního mechanismu, a to s opatrností i ve vztahu k těm, kdo řídí společnost. Zároveň zdůvodňuje potřebu výzkumů i tím, že společnost je vnitřně diferencovaná.

²⁷ Referovaly například o výsledcích dotazu na důvěru v KSČ.

neobsahovalo Rudé právo žádnou informaci o výzkumech KVVM. Ani ve stejném období roku 1988 nenajdeme žádnou přímou informaci z výzkumů veřejného mínění – pouze stručnou zmínku, že ÚVVM ve spolupráci s deníkem provedl anketní výzkum jeho čtenářů a jeho výsledky budou zveřejněny v Rudém právu v září 1988²⁸. Jeden z pracovníků ÚVVM v šedesátých letech a na začátku let sedmdesátých Josef Bečvář klade ve svých vzpomínkách na výzkumy v šedesátých letech důraz právě na toto zveřejňování výsledků a na celkové uvolnění jakožto na faktory, které umožnily provádění smysluplných a zároveň i spolehlivých výzkumů. Konkrétně uvádí, že „je jasné, že bez svobody slova (cenzura byla zrušena) se výzkumy nedají vůbec dělat. (...) [Nový ředitel ÚVVM v sedmdesátých a osmdesátých letech Karel Rychtařík] pokračoval takzvaně ve výzkumech, které byly plně pod kontrolou strany, čímž výzkum veřejného mínění v podstatě skončil“ [Škodová 2007: 31]. Už během roku 1969 se situace začala rychle zhoršovat. Zveřejňování výzkumů se stalo terčem kritiky těch, kdo převzali nad výzkumem kontrolu. V roce 1973 jeden z „normalizátorů“ výzkumu veřejného mínění Lubomír Vacek [1973: 9] již ve zřejmé narážce na praxi šedesátých let uvádí „nedávno prováděná praxe: předložit výsledky kde komu – je přinejmenším nezodpovědná. (...) Mají-li výsledky sloužit socialistickému zřízení, pak tedy musí být výsledky předkládány těm, kteří výzkumnou činnost zabezpečují, tj. stranickým a státním orgánům, vedení podniků apod.“ Stejně jako po únoru 1948 začíná být přístup k výsledkům výzkumů přísně kontrolován. O obtížích s dostupností výsledků výzkumů v době normalizace (a to i těch i zcela nepoliticky zaměřených) pojednává v svém textu například Jiřina Šiklová [2004]. Nešlo ovšem jen o samotné zveřejňování, i role veřejného mínění byla v textech normalizačních autorů snižována. Karel Rychtařík, který část sedmdesátých let i celá osmdesátá léta KVVM/IVVM vedl, tak v roce 1977 v Rudém právu zdůrazňuje, že veřejné mínění se především nesmí přeceňovat, neboť je to jen nespolehlivý odraz zásadnějších společenských jevů a vztahů, a jeho výzkum je důležitý především proto, aby strana mohla lépe bojovat proti předsudkům a přežitkům.²⁹ Až v druhé polovině osmdesátých let se zprávy z výzkumů dostávají znovu do masových médií, ovšem velmi vzácně a pochopitelně ne takové, které by přímo ukazovaly například upadající důvěru ve vedoucí úlohu KSČ.

K tomu, co bylo napsáno výše, je potřeba podotknout, že výzkumy společnosti, a mezi nimi právě především výzkumy veřejného mínění, nepůsobí pouze na úrovni konkrétních informací a výsledků výzkumu (kdy se například veřejnost v roce 1968 mohla z výzkumu ÚVVM uskutečněného v březnu dozvědět, že převažující část společnosti podporuje reformní proudy a změny v KSČ), ale také na úrovni hlubší. Ukazuje to na příkladu role výzkumů v Británii po druhé světové válce Mike Savage [2010]. Ten se věnuje tomu, jakým způsobem nové metody výzkumu společnosti (rozhovory, reprezentativní výběry), spojené často právě s výzkumem veřejného mínění, přinesly postupně změnu v chápání toho, kdo je schopen a vlastně i „oprávněn“

²⁸ Což se také 17. září, v článku „Co napověděli čtenáři“, stalo.

²⁹ „Výzkum veřejného mínění není samoučelným a nezajímavým sběrem empirického materiálu. Jeho smyslem je poznání konkrétního stavu politického vědomí jednotlivých sociálních skupin a vrstev československé populace a pomoc stranickým orgánům a organizacím při řešení daných bezprostředních i dlouhodobých úloh stranické činnosti“ (Rudé právo 19. 9. 1977).

vypovídat o společnosti, o aktuálním dění atd. Tím, že každý dospělý občan mohl se stejnou pravděpodobností dostat ve výzkumech hlas a na každém hlasu záleželo při analýzách kvantitativních dat stejně, veřejné mínění už nadále nemohlo být v první řadě něčím, co by měly za „masy“ vyjadřovat a formovat kulturní elity. Zároveň si také britská veřejnost výzkumy oblíbila, jejich výsledky prezentované v médiích se staly součástí každodennosti, což vedlo k všudypřítomnosti narativů a pojmů sociálních věd, alespoň mezi vzdělanou střední třídou – lidé začali sami sebe vnímat v pojmech jako sociální třída a vrstva, začali jinak přemýšlet o prestiži povolání či politických preferencích.

V době normalizace ovšem díky utajování žádný efekt výzkumů na veřejnost neexistoval. Lze dokonce říci, že toto utajování, ale samozřejmě obecně politická a společenská situace, měly negativní vliv na kvalitu výzkumů. Například v závěrečné zprávě z výzkumu „Světový názor občanů“, pro který se sbírala data v říjnu 1974, se uvádí, že účast na výzkumu odmítlo 20 % oslovených. Tazatelé měli za úkol pokusit se zjistit od těchto odmítajících motiv, proč se nechtějí výzkumu zúčastnit. Největší část z nich (44 %) odmítlo „z obav a strachu z postihu, z ostychu zveřejnit své názory a z nedůvěry v anonymitu“ [Kabinet 1975: 9]. Lze se pouze dohadovat, nakolik odmítání účastnit se výzkumu společně s „autocenzurou“ těch, kdo odpovídali, vedlo ke zkreslení výsledků proti realitě.

Shrnutí a závěry

Výzkum veřejného mínění na území České republiky³⁰ byl nastartován ve srovnání s okolními zeměmi poměrně brzy. Spolu s „gallupovskou“ metodologií byl přejat i Gallupův důraz na roli veřejného mínění jako služby veřejnosti a jako informačního mostu mezi veřejností a vládou, přinejmenším ve způsobu, jak ÚVVM sám sebe propagoval navenek. Tato role ve vztahu k veřejnosti byla ovšem po únoru 1948 velmi rychle oslabována. Znovuobnovený ústav od roku 1968 navázal, například prostřednictvím tiskových konferencí, na důležitost zveřejňování informací a byl kladen důraz na působení na veřejnost skrze tohoto informování. Od roku 1969 dochází znovu k rychlému utlumování veřejné role výzkumů mínění, až do druhé poloviny osmdesátých let je zveřejňování výsledků velice omezené a až do roku 1990 je kontrolováno ze strany Sekretariátu UV KSČ. Kvůli tomuto omezování a kontrole ovšem ztrácela nejen veřejnost, pro kterou byl tímto téměř zlikvidován jeden z nástrojů sebereflexe, ale také výzkumníci veřejného mínění. Kvůli rozšířeným obavám (o kterých v některých případech opatrně vypovídaly i závěrečné zprávy z výzkumů) vyjádřit svůj názor, ale také kvůli oné chybějící veřejné debatě a sebereflexi skrze znalost mínění ostatních byla výpovědní hodnota výzkumů, zejména o veřejných

³⁰ ÚVVM až do svého zrušení v roce 1950 neprováděl výzkumy na území Slovenska. Na Slovensku byla s určitým zpožděním zřízena obdobná instituce (výzkumy prováděla od roku 1948 – viz také poznámka pod čarou č. 21). V tomto je nutné poopravit některé příspěvky z dějin výzkumu veřejného mínění tvrdící, že se na Slovensku nepodařilo přípravné práce na zřízení výzkumného pracoviště dovést až k realizaci výzkumů [např. Jungová 2008].

otázkách, značně limitovaná. To v důsledku limitovalo i přínos „zakázkové“ role výzkumů pro Sekretariát UV KSČ, který byl hlavním zadavatelem výzkumů.

Inklinace k vědeckému založení a zdůvodnění výzkumů se projevovala od samého začátku fungování ÚVVM. Byť nebyl založen jako vědecká instituce, usilovali jeho pracovníci o kontakty a komunikaci s předními sociology své doby (Ullrich, Bláha, Král) a i ve výběru témat pro výzkumy usilovali o to, aby ÚVVM nezpracovával pouze „sociotechnické“ zakázky pro veřejnou správu a znárodněný průmysl, ale aby byly přinejmenším některé z výzkumů využitelné i z akademického hlediska. Stejně tak zasahoval především Čeněk Adamec i do metodologických debat. Po únoru 1948 tyto snahy etablovat UVVM i jako akademicky relevantní instituci rychle zmizely. Vědecká fundace se naopak ještě posílila (v porovnání s lety 1946 a 1947) v ÚVVM po jeho obnovení v roce 1967 jakožto součásti ČSAV. Kromě řady průzkumů aktuálního mínění a vědomí tehdy ústav spolupracoval i s dalšími vědeckými pracovišti a týmy (spolupracoval například na výzkumech pro tzv. Mlynářův tým, zkoumající politický systém a připravující jeho reformu v druhé polovině šedesátých let) a organizoval i výzkumy, které překračují onu úroveň „průzkumů na zakázku“ či „průzkumů aktuálního mínění“ (například výzkum historického vědomí). Od nástupu normalizace však byla i akademická role utlumená – tento útlum byl ovšem pomalejší (ve srovnání s rychlým omezením komunikace směrem k veřejnosti) a nikdy nezanikla zcela – výzkumníci ÚVVM pracující v rámci statistického úřadu se i během sedmdesátých let účastnili například činnosti metodologické sekce Sociologické společnosti, od let osmdesátých se pak objevují i příspěvky autorů z ÚVVM (nejprve především metodologické, později pak i substanciální založené na datech z výzkumů) v Sociologickém časopise. Pokud bychom se drželi Burawoyova rozlišení akademické sociologie na sociologii profesionální a sociologii kritickou, lze říci, že ve všech sledovaných obdobích provozovali výzkumníci veřejného mínění převážně sociologii profesionální, pracující se zavedenými pojmy a postupy, bez snahy o hlubší reflexi.

Vazba na státní správu byla od počátků existence ústavu velmi silná vzhledem k tomu, že byl založen a až do likvidace v roce 1950 provozován jako součást Ministerstva informací. Většinu podnětů k výzkumům zadávaly instituce veřejné správy anebo znárodněného průmyslu. Navíc lze říci, že výzkum veřejného mínění byl v té době součástí budovatelského úsilí – snahy o obnovu státu, hospodářství a společnosti po válce. Od roku 1967 byl ústav součástí akademické sféry, a byť podle plánů vedoucích k založení i podle samotné zakládací dokumentace mělo být fungování ústavu, včetně volby témat, založeno na spolupráci s veřejnou správou a s orgány KSČ, fakticky během roku 1968 i části roku 1969 byla pravděpodobně tato orientace ÚVVM na zadání z politické sféry, stejně jako kontrola jeho činnosti, poměrně slabá. Velmi striktní se ovšem stala od počátku sedmdesátých let a trvala až do konce roku 1989. V druhé polovině osmdesátých let ovšem, spolu s „drolením“ režimu a vznikem různých zájmových i názorových skupin a koalic na nejvyšších úrovních politického řízení, se do jisté omezené míry oslabovala i jednota kontroly, například nad zveřejňováním výsledků výzkumu.

Celkově je možno říci, že z čistě metodologického hlediska byla úroveň výzkumů mínění od jejich zavedení v roce 1946 až do roku 1989 na vysoké úrovni, což podporuje závěr, že se

pracovníci ÚVVVM a následných pracovišť orientovali na výzkum veřejného mínění jako aplikovanou vědu (byť v jednotlivých obdobích s různě silnou vazbou na akademickou sféru a různou intenzitou akademických výstupů). Co se ovšem měnilo podstatně silněji, byla vazba na veřejnost a politickou sféru.

L I T E R A T U R A

- Adamec, Čeněk. 1996. *Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Adamec, Čeněk. 1968. „Zkušenost s využitím názorné pomůcky při výcviku tazatelek“. *Sociologický časopis 4 (1)*: 76–77.
- Adamec, Čeněk a kol. 1968. *Vztah Čechů a Slováků k dějinám*. Praha: ÚVVVM.
- Adamec, Čeněk. 1966. „Počátky výzkumu veřejného mínění u nás – první část“. *Sociologický časopis 2 (1)*: 1–16.
- Adamec, Čeněk. 1966. „Počátky výzkumu veřejného mínění u nás – druhá část“. *Sociologický časopis 2 (3)*: 383–399.
- Adamec, Čeněk. 1960. „Surveys of Knowledge, Habits and Attitudes: Their Role in Planning Health Education“. *Health Education Journal 18 (2)*: 78–85.
doi:[10.1177/001789696001800204](https://doi.org/10.1177/001789696001800204).
- Adamec, Čeněk. 1961. „Poznatky v průzkumu zdravotního uvědomění obyvatelstva v otázkách správné výživy“. *Časopis lékařů českých 100 (36)*: 1121–1127.
- Adamec, Čeněk. 1950. „Sociální výzkum pomáhá zachraňovat životy“. *Ludovýchova 2*: 6–16.
- Adamec, Čeněk. 1947. *Za hlasem lidu: rok výzkumu veřejného mínění v Československu*. Praha: Ministerstvo informací.
- Bachmann, Klaus, Jens Gieseke. (eds.) 2016. *The Silent Majority in Communist and Post-Communist States: Opinion Polling in Eastern and South-Eastern Europe*. Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Bečvář, Josef. 1996. Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967–1972. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Beránek, Miloslav, Lubomír Vacek (Eds.). 1973. *Společenský význam a metodika výzkumu veřejného mínění*. Praha: Československá sociologická společnost při ČSAV.
- Bellhouse, David. 1988. „A Brief History of Random Sampling Methods“. Pp. 1–14 in *Handbook of Statistics*, Vol. 6. Amsterdam: Elsevier.
- Burawoy, Michael. 2005. „For Public Sociology“. *American Sociological Review 70 (1)*: 4–28.
doi: [10.1177/000312240507000102](https://doi.org/10.1177/000312240507000102).
- Connor, Walter, Zvi Gitelman. 1977. *Public opinion in European socialist systems*. Westport: Praeger Publishers.

- Čížek, Tomáš, Johana Chylíková, Martin Vávra. 2014. „Empirická sociologie za normalizace“. Pp. 171–184 in Ludmila Mistríková, Eva Laiferová (Eds.). *Sociológia v ére normalizácie*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- ČTK. 1968. „Veřejné mínění k politickým problémům.: Rudé právo, ročník 1968, 5. 5.: 2. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/5/5/2.png>.
- ČTK. 1968b. „Občané o politické situaci“. Rudé právo, ročník 1968, 30. 5. : 2. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/5/30/2.png>.
- Devátá, Markéta. 2009. „Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953)“. Pp. 49–59 in Sylva Sklenářová (ed.) *Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945 : sborník z konference, 14.–15. 10. 2009, Hradec Králové. Hradec Králové: Gaudeamus*.
- Erleben, Hans. 2016. „The dilemma of the party's own opinion research in GDR“. Pp. 213–223 in Bachmann, Klaus, Jens Gieseke (eds.). 2016. *The Silent Majority in Communist and Post-Communist States: Opinion Polling in Eastern and South-Eastern Europe*. Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Gallup, George. 1948. *Průvodce po výzkumu veřejného mínění*. Praha: Orbis.
- Janák, Dušan. 2010. „Klasická sociologie Inocence A. Bláhy v kontextu soudobých diskusí“. *Historická sociologie 2 (1)*: 63–79. doi: [10.14712/23363525.2017.64](https://doi.org/10.14712/23363525.2017.64).
- Jeřábek, Hynek. 2014. *Slavné sociologické výzkumy (1899–1949)*. Praha: SLON.
- Jungmann, Bohumil. 1972. „Možnosti víceúrovňové analýzy ve výzkumu veřejného mínění“. Pp: 81-93 in *Společenský význam výzkumu veřejného mínění*. Praha: Československá sociologická společnost.
- Jungová, Eliška. 2008. „Fašismus nařizuje – demokracie se ptá“. *Naše společnost 6 (2)*: 8–12.
- Kapr, Jaroslav. 1969. „Ten years of Czechoslovak empirical sociology“. *Acta Universitatis Carolinae Philologica et historica 2*: 27–34.
- Klofáč, Jaroslav, Vojtěch Tlustý. 1959. *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis.
- Kopeček, Michal. 2019. „Kritika, řízení, byznys: sociální výzkum a sociologie jako nástroje vládnutí v Československu po roce 1969“. Pp. 217–265 in Michal Kopeček (ed.): *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo.
- Kučera, Milan. 2009. „Demografické průzkumy“. Pp. 39–43 In *Padesát let časopisu Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje (1959–2008)*. ČSÚ: Praha.
- Kuchař, Pavel, Jiří Šubrt. 1989. „Příprava mládeže na dělnická povolání: Zamyšlení nad jedním sociologickým výzkumem“. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review 25 (5)*: 535–549.
- Mišovič, Ján. 1985. „Vedeckotechnický rozvoj a mladá technická inteligencia“. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review 21 (5)*: 575–579.
- Musil, Jiří. 2011. „Poslední ročník studentů sociologie po únoru 1948“. *Lidé města, 13 (3)*, 373–396.

- Nešpor, Zdeněk. 2018. Heslo Adamec Čeněk. In Sociologická encyklopedie [online] [cit. 24. 9. 2020]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Adamec_%C4%8Cen%C4%9Bk.
- Nešpor, Zdeněk. 2017. Heslo Československý ústav pro výzkum veřejného mínění. In Sociologická encyklopedie [online] [cit. 24. 9. 2020]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C4%8Ceskoslovensk%C3%BD_%C3%BAstav_pro_v%C3%BDzkum_ve%C5%99ejn%C3%A9ho_m%C3%ADn%C4%9Bn%C3%AD.
- Nešpor, Zdeněk. 2012. „Studium a studenti sociologie v Československu před nástupem komunistického režimu“. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (4): 669–696.
- Newport, Frank. 2010. 75 Years Ago, the First Gallup Poll [online]. 20. 10. [cit. 23. 9. 2020]. Dostupné z: <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/169682/years-ago-first-gallup-poll.aspx>. Naposledy navštíveno 23. 9. 2020.
- Ornstein, Michael. 2013. „The invention of survey research“. Pp. 1–10 in Michael Ornstein (ed.). *A companion to survey research*. London: SAGE Publications. doi: 10.4135/9781473913943.
- Osborne, Thomas, Nikolas, Rose. 1999. „Do the social sciences create phenomena?: the example of public opinion research“. *The British journal of sociology* 50 (3): 367–396.
- Panayotova, Plamena. 2019. „The Teaching of Research Methods“. Pp. 301–335 in Plamena Panayotova (ed.). *British Sociology in the Twentieth Century. The History of Sociology in Britain*. London: Palgrave Macmillan.
- Petrusek, Miloslav. 2011. „K dvojímu jubileu Jaroslava Klofáče (1921–1981)“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (2): 391–394.
- Rychtařík, Karel. 1985. *Sociologie poznání a přeměny světa*. Praha: Svoboda.
- Savage, Michael. 2010. *Identities and social change in Britain since 1940: The politics of method*. Oxford: Oxford University Press.
- Slejška, Dragoslav. 1966. „Tvorba veřejného mínění a malé skupiny“. *Sociologický Časopis* 2 (3): 400–404.
- Škodová, Markéta. 2006. „Myslíte si, že v současné době je svobody projevu málo? Veřejnost a její mínění v roce 1968“. *Naše společnost* (4) 1: 22–25.
- Škodová, Markéta. 2007. „Výzkum nemůže existovat bez zpětné vazby a svobody projevu. Rozhovor Markéty Škodové s Josefem Bečvářem“. *Naše společnost* (5) 1: 31–35.
- Šamanová, Gabriela. 2006. „(Kvazi)demokratická období výzkumu veřejného mínění před rokem 1989“. *Naše společnost* 4 (1): 19–21.
- Šiklová, Jiřina. 2004. „Nelegální výzkum veřejného mínění v období normalizace“. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 673–680.
- Šubrt, Jiří. 2016. „Mapping the history of public opinion research after World war II in the Czech lands“. Pp. 23–42 in. Bachmann, Klaus, Jens Gieseke (eds.). *The Silent Majority in Communist and Post-Communist States: Opinion Polling in Eastern and South-Eastern Europe*. Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Štrougal, Lubomír. 2009. *Paměti a úvahy*. Praha: EPOCHA.

- Tížik, Miroslav. 2020. Výskum verejnej mienky na Slovensku – počiatky, križovatky a inštitucionálne zakotvenie. Nепublikovaný rukopis.
- ÚVVM (ČSAV). Výskum čtenářů Rudého práva 1968 [závěrečná zpráva z výzkumu] [online]. Ver. 1. 0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2020 [citováno 23. 9. 2020].
- Vacek, Lubomír. 1973. „Z úvodního slova vedoucího sekce“ Pp. 7–11 in *Společenský význam výzkumu veřejného mínění*. Praha. Československá sociologická společnost.
- Vaněk, Miroslav. 1994. Veřejné mínění o socialismu před listopadem 1989. Praha: Maxdorf.
- Večeřa, Jan. 1965. „Z jednání stranických orgánů Ústředního výboru Komunistické strany Československa o sociologii v ČSSR“. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 1 (4): 357–357.
- Voříšek, Michael. 2007. „XVI. světový sociologický kongres ISA“. *Sociologický časopis* 43 (2): 478–480.
- Zetterberg, Hans. 2008. „The start of modern public opinion research“. Pp. 104–112 in Donsbach, Wolfgang; Michael Traugott (eds.). *The SAGE Handbook of Public Opinion Research*.

O AUTORECH

Martin Vávra je postdoktorandem Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., a pracuje v oddělení Český sociálněvědní datový archiv. Mezi jeho výzkumné zájmy patří analýza společenských hodnot, management sociologických dat a zkoumání dějin empirické sociologie.

Tomáš Čížek pracuje jako odborný pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., v oddělení Český sociálněvědní datový archiv. Ve své práci se zabývá dějinami a metodologií empirických sociologických výzkumů.

Kdo přijde k volbám? Prediktory volební účasti z pohledu přístupu odůvodněného jednání

Matouš Pilnáček, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.; Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Who Will Go to the Polls? Predictors of Turnout in Terms of the Reasoned Action Approach

ABSTRAKT

Turnout probability measurement is one of the fundamental methodological questions of pre-election polls. Accurate pre-election polls are important not only for polling agencies and politicians but also for social scientists. Among the opportunities they indeed provide is verifying the accuracy of questionnaire surveys – one of the fundamental social scientific methods. Likely voter measurement is a highly empirical discipline, where studies lack in theoretical background and fail to justify their choices of variables that determine turnout. The article seeks to outline a theoretical perspective on empirical turnout research and, based on that perspective, to propose a new likely voter scale. In the first section, it presents the theoretical background, namely the social-psychological *reasoned action approach* (RAA) to studying the predictors of social behavior. It provides a brief introduction to the theory's history and the basic concepts with which it operates. In RAA, the intention to behave in some way is the central predictor of that behavior. A behavioral intention is determined by three concepts: attitude to the behavior, perceived social norm, and perceived behavioral control. Those three concepts arise from specific beliefs. Beliefs are shaped by so-called background factors, including sociodemographic variables, individual characteristics, and information sources.

The article elaborates two proposals to extend RAA. First, it deals with the so-called anticipated affect which, however, has already been measured by RAA authors under the experiential

KEYWORDS :

pre-election polls

reasoned action approach

likely-voter models

DOI LINK :

<http://doi.org/10.13060/1214438X.2020.118.516>

attitude. Second, it discusses the role of past behavior, which explains a significant portion of behavioral variance and has a clear theoretical justification in the concept of habit. The second section of the article presents all predictors of turnout used in pre-election polls. Those include intention to vote, voter registration, past voting, interest in election campaign, and many others. The different predictors are discussed in detail as to both their role in RAA and their performance in empirical studies on pre-election poll methodology. The article demonstrates that researchers have correctly often included in their procedures the intention to vote, and sometimes also past behavior, but have completely ignored the second layer of RAA predictors.

The final third section discusses issues of a likelihood-to-vote scale. It starts by presenting the Gallup-Perry Index as the only publicly tested and developed scale of voter turnout which, however, turns out theoretically ungrounded in terms of RAA. Another option is to apply a method that was already used in a previous RAA-based study of the likelihood to vote. It, however, paid insufficient attention to all RAA dimensions as currently defined. Following this discussion, the article proposes a new eight-item scale for measuring the likelihood to vote. By including the second layer of RAA indicators, the scale promises more reliable measurement of the likelihood to vote. Its expected factor structure is presented and offered for empirical testing. A theoretical estimation is made as to which items should be able to explain the variance in voting behavior beyond behavioral intention.

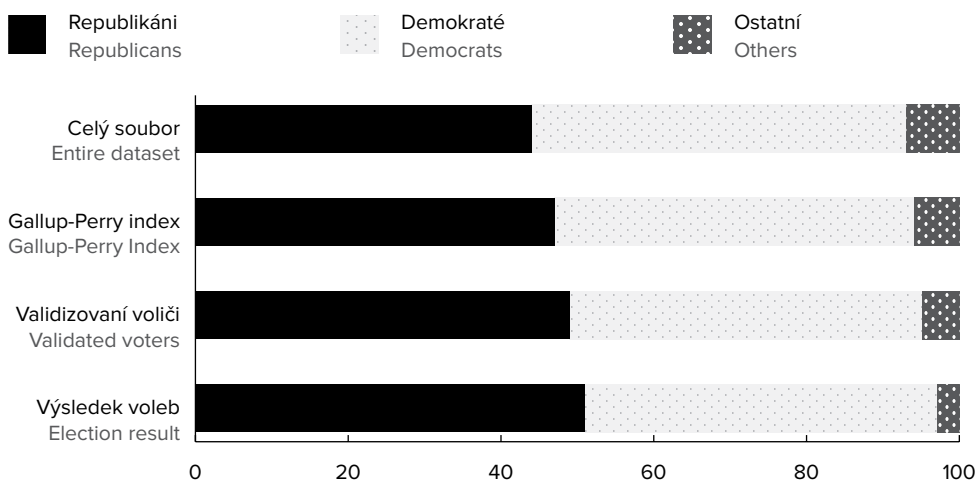
Určení pravděpodobnosti, s jakou jednotlivci dorazí k volbám, je důležitou otázkou v metodologii předvolebních výzkumů, která je zkoumána od samých počátku výzkumu veřejného mínění [Katz 1941: 64–67] až do současnosti [Kennedy et al. 2018; Rentsch et al. 2019]. Pokud se totiž nepodaří správně odhadnout, které části populace k volbám dorazí, hrozí, že dojde ke zkreslení celkového výsledku a odhad účasti je proto jedním z faktorů, který ovlivňuje přesnost předvolebních výzkumů [Sturgis et al. 2017]. Přesnost předvolebních výzkumů je důležitým předmětem zkoumání hned ze tří důvodů. Zaprvé může u veřejnosti ovlivňovat vnímání kvality metodologie dotazníkových šetření [Martin et al. 2005: 343]. Zadruhé jsou předvolební průzkumy možností, jak testovat a zlepšovat metodologii dotazníkových šetření, protože volby jsou jedním z mála empirických testů, kterým lze dotazníková šetření podrobit. A zatřetí může lepší porozumění vztahu záměru voliče a jeho skutečného chování přispět k lepšímu pochopení podstatné teoretické otázky determinantů sociálního chování [Crespi 1988]. Pracovat na kvalitní metodologii předvolebních výzkumů má tedy řadu podstatných důvodů a kvalitní určení pravděpodobnosti volební účasti je její významnou součástí.

Příklad vlivu odhadu volební účasti nalezneme ve studii Pew Research Center k americkým volbám do Sněmovny reprezentantů z roku 2014 [Keeter, Igielnik 2016]. V grafu 1 vidíme, jaké výsledky by dosahovaly strany přibližně měsíc před volbami. Pokud by k volbám dorazili všichni dotázaní, zvítězili by demokraté s 49 %. Při použití standardního určení volební účasti pomocí Gallup-Perry indexu je výsledek vyrovnaný. V USA existuje možnost zjistit z administrativních záznamů, zda byl konkrétní jednotlivec u voleb. Lze tak určit, kteří respondenti skutečně

k volbám dorazili. Pokud spočítáme výsledek modelu pouze z voličů, kteří u voleb skutečně byli, vítězí republikáni se 49 %, což je už velmi blízko skutečnému volebnímu výsledku, ve kterém republikáni dosáhli 51 %. Pozorované posuny jsou způsobeny tím, že zatímco sympatizanti demokratů dorazili k volbám pouze v 61 % případů, tak respondenti preferující republikány v 73 %. Jak je tedy vidět, správné určení volební účasti mělo v tomto případě výrazný vliv na přesnost předvolebního výzkumu.

Graf 1. Výsledky variant volebního modelu do Sněmovny reprezentantů USA v roce 2014 s různým způsobem určení volební účasti a výsledky skutečných voleb [podle Keeter, Igielnik 2016]

Figure 1. Variant results of a pre-election poll for the US House of Representatives 2014 elections, with different methods of likely voter estimation and actual election results [according to Keeter, Igielnik 2016]

Pozn.: Hodnoty jsou přepočítány do 100 % po vynechání nerozhodnutých voličů.
 Note: Undecided voters were allocated to achieve a 100% total.

Při vylepšování způsobu predikce volební účasti se výzkumníci obvykle spokojí s empirickými testy bez širšího zakotvení v teorii. Takový přístup je většinou dostačující a pochopitelný. Většina předvolebních výzkumů vzniká v komerčních agenturách pro výzkum veřejného mínění, pro které není podstatné, zda jejich metodologie odpovídá konkrétní teorii, zajímá je praktický výsledek přesnosti odhadu. Zaměření pouze na empirickou stránku ale může vést k tomu, že mohou být opomenuty některé důležité aspekty predikce chování, a naopak mohou být ad hoc zařazovány některé prediktory, které fungují pouze v konkrétních volbách, ale jejich platnost není dostatečně obecná. Ukotvení v teoretickém rámci také může zjednodušovat dialog mezi jednotlivými výzkumníky a replikovatelnost a zobecnitelnost výsledků. Ačkoliv tedy není teoretický rámec pro jednotlivé empirické testy předpovědi volební účasti nutný, z dlouhodobého hlediska je velmi žádoucí.

Tento článek si klade za cíl právě částečně propojit empirický výzkum a teorii při určování volební účasti a na tomto základě přinést návrh nové škály určení volební účasti. Teoreticky článek vychází ze sociálně psychologické teorie chování označované jako *přístup odůvodněného jednání* (POJ) a v jejím kontextu představuje používané prediktory volební účasti. V první části jsou proto představeny základy POJ. V druhé části jsou diskutovány jednotlivé používané prediktory volební účasti v kontextu POJ a jsou naznačeny další směry zkoumání, kterými by se mohl výzkum predikce volební účasti ubírat. V třetí části je na základě předchozí diskuze představen návrh nové škály, který reflektuje POJ.

Přístup odůvodněného jednání

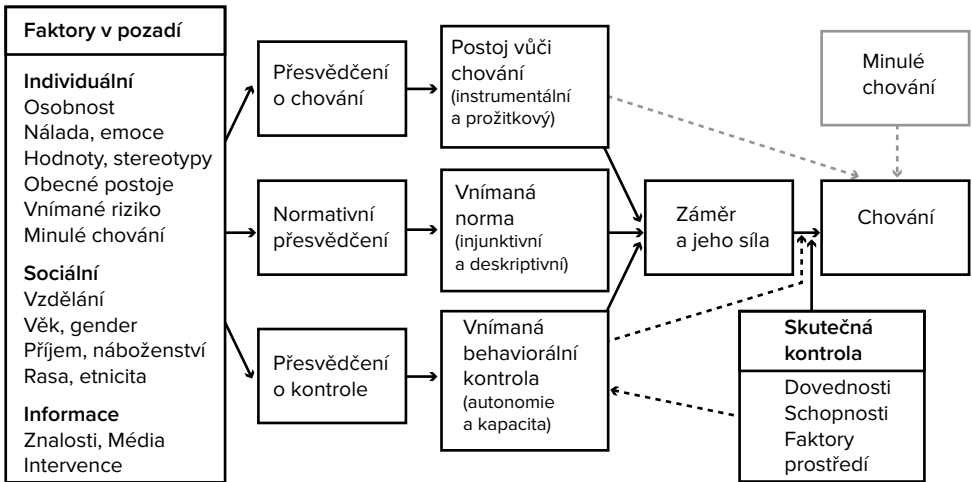
Otázka předpovědi chování je jednou ze zásadních otázek sociální psychologie, sociologie a behaviorální vědy. Jedním z nejsystematičtějších přístupů k předpovědi chování je *přístup odůvodněného jednání* [Ajzen 1985, 1991; Ajzen, Fishbein 1980; Fishbein, Ajzen 1975, 2010], který se rozvíjí více než padesát let, a to jak z hlediska teorie, tak empirického testování. Nejčastěji se studie věnují chování důležitému pro zdraví jednotlivců [Hagger et al. 2018; McEachan et al. 2016] či fyzickému cvičení [Downs, Hausenblas 2005; Hagger et al. 2002], ale přístup je aplikován i na mnoho dalších domén jako je například voličské chování [Fishbein et al. 1980; Netemeyer et al. 1991; Netemeyer, Burton 1990], třídění odpadu [Cheung et al. 1999] darování krve [Giles, Cairns 1995] nebo lov zvířat [Hrubes et al. 2001].

Původní teorie zaznamenala od svých počátků několik významných změn a přejmenování. Nejdříve byla vyvinuta *teorie odůvodněného jednání*, která byla později rozšířena o koncept tzv. behaviorální kontroly a přejmenována na *teorii plánovaného chování*. V osmdesátých letech proběhla snaha o integraci několika teoretických přístupů sociálního chování a došlo ke vzniku tzv. *integračního modelu*, který zavádí několik inovací, mezi kterými je důležité zmínit zejména zavedení injunktnivních a deskriptivních norem. Podněty z integračního modelu byly poté konceptuálně zjednodušeny a převedeny právě do *přístupu odůvodněného jednání* (POJ), který je tak nejaktuálnější verzí teorie, se kterou budeme pracovat i v tomto textu.

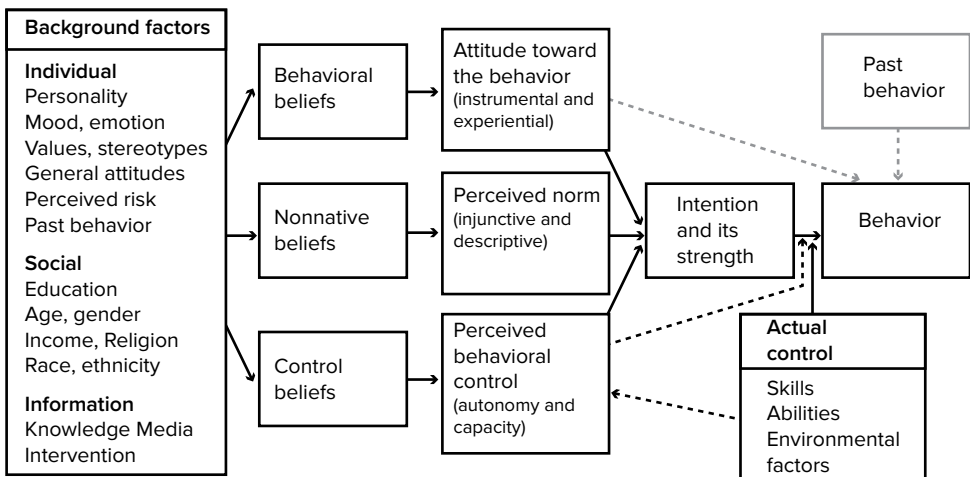
POJ se snaží systematicky vysvětlit, jaký je vztah mezi chováním, záměrem k danému chování, postoji vůči chování a dalšími jeho prediktory. Vztahy mezi jednotlivými koncepty teorie jsou zobrazeny ve schématu 1. POJ předpokládá, že nejbližším prediktorem jakéhokoliv chování je záměr k tomuto chování. Záměr je definován jako připravenost dané chování vykonat [Fishbein, Ajzen 2010: 39] a bývá obvykle měřen jednoduchou otázkou, jako je např. „Dne ___ . ___ se budou konat volby do PSP ČR. Půjdete k volbám?“ Autoři zdůrazňují, že zkoumané chování musí být pro kvalitní měření relativně specifické pro zachování výpovědní hodnoty. Není vhodné se proto ptát například na volby obecně, protože tím se zhoršuje míra předpověditelnosti chování. Záměr je pak podle POJ ovlivňován třemi faktory, a to je postoj k samotnému chování, vnímaná norma a vnímaná kontrola nad daným chováním. Na tyto tři faktory se nyní podíváme podrobněji.

Postoj k chování je v POJ definován jako dispozice hodnotit do jisté míry příznivě nebo nepříznivě psychologický objekt [Fishbein, Ajzen 2010: 76]. V našem případě je psychologickým objektem akt volební účasti. Pokud respondent hodnotí svou volební účast u voleb pozitivně, má k ní pozitivní postoj. Postoj je rozdělen v rámci POJ do dvou faktorů - *instrumentálního* a *prožitkového*. Instrumentální hodnocení psychologického objektu je například hodnocení účasti u voleb z hlediska jeho přínosu. Tedy zda je účast u voleb například užitečná, hodnotná, důležitá nebo výhodná. Prožitkový faktor hodnotí psychologický objekt z hlediska očekávaného zážitku během činnosti. V našem případě tedy, zda je účast u voleb příjemná, uspokojivá, zábavná či vzrušující. Postoj vůči objektu bývá nejčastěji měřen pomocí sémantického diferenciálu, ve kterém je zkoumané chování hodnoceno pomocí protikladných dvojic adjektiv.

Schéma 1. Přístup odůvodněného jednání [podle Fishbein, Ajzen 2010, šedá část není součástí klasického POJ]

Scheme 1. Reasoned action approach [according Fishbein, Ajzen 2010, grey sections are not included in classic RAA]

Druhým konceptem POJ, který je přímým prediktorem intence, je vnímaná norma. Předpokládá se, že pokud jednotlivec cítí tlak svého sociálního okolí, bude mít větší tendenci zkoumané chování vykonat. Při rozšíření teorie na *integrační model* začali autoři rozlišovat mezi deskriptivními a injunktivními normami. Injunktivní normy jsou ty, které jsou vnímány blízkým okolím jako žádoucí. Deskriptivní normy vypovídají o reálném chování blízkých. Toto rozdělení zdůrazňuje fakt, že ačkoliv nějaké chování může být vnímáno jako velmi žádoucí, nemusí být reálně vůbec vykonáváno a naopak. Normy mohou být měřeny jednoduchým souhlasem s výrokem. Pro měření injunktivní normy je tak možné například dotazovat výrok: „Většina mých blízkých si myslí, že by se v těchto volbách mělo volit.“ Pro deskriptivní normu pak například: „Většina mých blízkých v těchto volbách bude volit.“

Třetím faktorem ovlivňujícím intenci jednání je vnímaná behaviorální kontrola. Tento faktor byl přidán při přechodu od *teorie odůvodněného jednání* k *teorii plánovaného chování*. Zahrnutí behaviorální kontroly zohledňuje fakt, že ne každé jednání je vždy pod plnou kontrolou a i když je chování z hlediska jedince i společnosti žádoucí, tak ho jedinec nemusí vykonat, protože se domnívá, že je mimo jeho kapacitu. V tomto ohledu je podstatné, že není důležité, zda se jedná o reálné omezení nebo pouze domnělé. Pokud člověk chápe omezení jako reálné, tak je reálné i ve svých důsledcích, protože k jednání nedojde. Vnímaná behaviorální kontrola je jediným ze tří faktorů, který dle klasického POJ kromě přímého ovlivnění intence může mít i moderující efekt na vztah mezi intencí a chováním. Jedinci, kteří mají stejně velkou intenci jít k volbám, mohou vnímat svá omezení rozdílně, a to může mít za důsledek snížení pravděpodobnosti chování u těch, kteří mají pocit, že mají své jednání méně pod kontrolou.

Při podrobnějším zkoumání vnímané kontroly došli autoři k závěru, že lze rozdělit vnímanou behaviorální kontrolu do dvou dimenzí, kterými jsou *autonomie* a *kapacita*. Autonomie vyjadřuje, do jaké míry má člověk kontrolu nad svým chováním. Kapacitu autoři definují jako přesvědčení, že je člověk chování schopen vykonat. V případě volební účasti může být položka měřící koncept autonomie například souhlas s výrokem: „Záleží jen na mém vlastním rozhodnutí, zda budu, či nebudu v těchto volbách volit.“ A koncept kapacity může být měřený například souhlasem s výrokem: „Pokud se tak rozhodnu, nebude pro mne problém v těchto volbách volit.“

Kromě vnímané behaviorální kontroly ovlivňuje jednání samozřejmě i skutečná kontrola. Přestože jedinec nevnímá svá omezení a má relativně silný záměr provést zkoumané chování, nemusí se mu podařit jednání uskutečnit. V našem případě se může jednat například o nečekané onemocnění, zapomenutí data voleb nebo selhání dopravy do volební místnosti. Skutečná kontrola tak moderuje vztah mezi záměrem a výsledným chováním. Skutečnou kontrolu je ovšem v podstatě nemožné měřit prostřednictvím dotazování před volbami, protože ze samotné její definice nemusí být reflektována dotazovaným respondentem.

Důležitost tří popsaných faktorů se při formování záměru liší u různých chování a různých populací. Nelze tedy například říci, že postoj k chování má vždy větší důležitost než vnímané normy. Je proto nutné v rámci obecného rámce POJ zkoumat konkrétní chování a jeho prediktory a teprve na tomto základě dělat závěry o roli jednotlivých prediktorů. Výzkum ohledně volební účasti pomocí POJ je ovšem poměrně vzácný [Netemeyer, Burton 1990]. Ukazuje se

v něm, že relativně největší vliv má na volební účast vnímaná behaviorální kontrola a naopak vliv sociálních norem je v případě volební účasti velmi slabý [ibid.]. Empirických studií ovšem nebylo provedeno dostatečné množství na to, aby bylo možné vyvozovat obecné závěry o vztahu faktorů a záměru volební účasti.

Všechny tři popsané faktory – postoj k chování, vnímaná norma a vnímaná behaviorální kontrola – jsou podle POJ konstruovány na základě sady přesvědčení týkajících se daného faktoru. Přesvědčení jsou dle POJ definována jako subjektivní pravděpodobnosti [Fishbein, Ajzen, 2010: 221]. Například přesvědčení o postoji vůči chování může být, že u voleb potkám lidi ze sousedství. Každé přesvědčení se podle POJ měří pomocí dvou položek, které se mezi sebou násobí. U přesvědčení ohledně postoje vůči chování to je síla daného přesvědčení a jeho valence. V našem případě by tak bylo měřeno dvěma výroky. Síla přesvědčení by byla měřena výrokem „u voleb potkám lidi ze sousedství.“ Valence by pak mohla být měřena výrokem „potkat u voleb lidi ze sousedství je příjemné“, protože ne pro každého musí být setkání se svými sousedy pozitivní zážitek. Jak přesně jsou konstruovány sady přesvědčení podle POJ, přesahuje ovšem možnosti tohoto článku. Pro podrobnosti dotazování přesvědčení pomocí POJ lze odkázat například na Fishbein a Ajzen [2010]. Pro naše další zkoumání je důležité zejména to, že každý z faktorů je určen sadou konkrétních přesvědčení. V případě předvolebních průzkumů jsou tato přesvědčení dotazována pomocí jednoduchých otázek, u kterých se předpokládá lineární vztah s volební účastí.

Jak je naznačeno ve schématu 1 přerušovanými šipkami, přesvědčení jsou ovlivňována řadou proměnných rozdělených do sociálního, individuálního a informačního faktoru, které leží v pozadí formování záměru chování. Jak faktory v pozadí ovlivňují konkrétní přesvědčení, záleží na zkoumaném chování, zkoumané populaci i konkrétní situaci. Obecně je možné říci, že vznik přesvědčení lze rozdělit do tří typů – zkušenostní, informační a sylogistické. Jedinec má buď přímou zkušenost ohledně chování, získal ji zprostředkovaně, nebo ji vytvořil na základě úvah a jiných přesvědčení. Zkušenostní přesvědčení může formovat zejména sociální faktor na pozadí, protože staví jednotlivce do konkrétních životních situací, ze kterých čerpá své zkušenosti. Pokud vezmeme extrémní příklad, tak lidé různých ras mohou mít velmi odlišnou zkušenost s užitečností i příjemností účasti u voleb. Informační přesvědčení jsou získávána pomocí komunikace s dalšími sociálními aktéry, ať se jedná o jednotlivce nebo média. Není proto překvapivé, že informační přesvědčení jsou nejvíce ovlivňována informačním faktorem na pozadí. Tedy tím, jaká média konzumujeme a jaké informace máme k dispozici. Poslední kategorií jsou sylogistická přesvědčení, která si je možné vytvořit na základě logických úvah a dalších přesvědčení. U těchto přesvědčení mohou hrát významnou roli proměnné z individuálního faktoru na pozadí, jako jsou obecné postoje či osobnost. Toto rozdělení přesvědčení a faktorů v pozadí je značně schematizující, ale ve své jednoduchosti přináší dobrý vhled do problematiky tvorby jednotlivých přesvědčení.

Doposud jsme představili POJ v jeho klasické formě. POJ je ovšem opakovaně kritizován jako celek [Sniehotta et al. 2014, odpověď na kritiku Ajzen 2015] a jsou také nabízeny jeho rozšíření v dílčích bodech [Conner, Armitage 1998; Gorsuch, Ortberg 1983; Perugini, Bagozzi 2001]

Na dvě možná rozšíření pomocí tzv. anticipovaného afektu a minulého chování se proto nyní podíváme podrobněji.

Podle části kritiků čím dál větší množství poznatků ukazuje, že část motivace k chování není přístupná vědomé reflexi a POJ ji tudíž nepostihuje [Conner, Armitage 1998; Hagger et al. 2018]. Jedním z opakovaně navrhovaných rozšíření POJ, které je blízké postoji vůči chování, je měření anticipovaného afektu [Conner, Armitage 1998; Perugini, Bagozzi 2001]. Tedy otázky, jak respondent předpokládá, že se bude cítit při vykonání daného chování. Anticipovaný afekt bývá často měřen pomocí anticipované lítosti [Sandberg, Conner 2008]. V případě volební účasti by ho bylo možné měřit například výrokem „Mrzelo by mě, pokud bych nešel k volbám.“ Autoři POJ toto rozšíření teorie ovšem odmítají s tím, že anticipovaný afekt je v podstatě součástí prožitkového postoje vůči chování a není zapotřebí jej zařazovat do teorie jako samostatný koncept. S tímto argumentem lze souhlasit. Pokud ovšem předpokládáme, že respondent dokáže realisticky vyhodnotit, jaký afekt bude na základě chování mít, můžeme tak částečně aproximovat i nevědomý vliv afektu bezprostředně před chováním. V položce tak může být měřen postoj vůči chování, jak předpokládá POJ, a částečně i budoucí nevědomý afekt. Můžeme proto předpokládat, že prožitkový postoj bude vysvětlovat i část variance chování nad rámec intence, což naznačuje i studie v jiné tematické oblasti [Hagger et al. 2018]. V rámci textu proto s anticipovaným afektem nepracujeme jako se samostatnou proměnnou, ale předpokládáme, že prožitkový postoj může mít částečně přímý vliv na chování. V obrázku č. 1 je tento vztah zobrazen šedivou přerušovanou šipkou.

Terčem kritiky se opakovaně také stává role minulého chování v rámci POJ [Conner, Armitage 1998; Hagger et al. 2018; Ouellette, Wood 1998]. Minulé chování totiž v empirických studiích významně vylepšuje vysvětlenou varianci chování nad rámec samotného záměru [Conner, Armitage 1998; Hagger et al. 2018]. Role zvyku je vnímána dalšími teoretiky natolik výrazně, že byl dokonce zařazen jako jeden ze samostatných prediktorů chování v integračním modelu chování [Fishbein, Ajzen 2010: 18–19]. Autoři POJ ovšem roli zvyku a minulého chování odstranili z přímých prediktorů a zařadili je mezi proměnné na pozadí formování jednotlivých přesvědčení. Argumentují tím, že minulé chování nevysvětluje, proč k chování dochází nyní – to, že se člověk chová stejně jako v minulosti, není podle autorů dostačujícím vysvětlením. Navíc odkazují na studie, které říkají, že prediktivní síla intence se snižuje u chování, která jsou více habituální a role zvyku tak není prokázána [Fishbein, Ajzen 2010: 286].

Minulé chování je tedy v rámci POJ zařazeno až do samotného pozadí. Jak již ovšem bylo řečeno, empiricky má v řadě studií svůj nepopiratelný přínos pro vysvětlenou varianci a teoretické zdůvodnění pomocí konceptu zvyku má své jasné ospravedlnění. Minulé chování navíc bývá velmi často využíváno jako prediktor volební účasti v předvolebních výzkumech a bude proto užitečné s ním nadále pracovat. Ve schématu POJ je tudíž minulé chování zařazeno nad rámec teorie a je proto také zobrazeno šedivě.

V této části článku jsme představili obecně přístup odůvodněného jednání. Jakožto desítky let rozvíjenou teorii, na jejímž základě bylo provedeno více než tisíc empirických studií, a která je zajímavým teoretickým podkladem pro konstruování metod určování volební účasti

v předvolebních průzkumech. Výzkumníci zkoumající predikci volební účasti pro předvolební výzkumy ovšem volí obvykle čistě empirické analýzy bez hlubšího teoretického zakotvení. V následující části proto představíme podrobněji používané prediktory volební účasti v předvolebních průzkumech a zasadíme je právě do kontextu POJ.

Používané prediktory volební účasti z pohledu POJ

Určování pravděpodobných voličů v předvolebních průzkumech je zejména doménou agentur pro výzkum veřejného mínění. Přesné postupy agentur zůstávají v zahraničí často neveřejné, protože je jejich autoři považují za know-how svých firem. V České republice je situace transparentnější. Agentury CVVM a KANTAR uvádějí přesný postup určení volební účasti a agentury Median a STEM alespoň proměnné, které pro určení účasti používají. CVVM, KANTAR a STEM používají pouze otázku na záměr volební účasti, agentura Median kombinuje intenci ještě s minulou volební účastí.

V této studii se ovšem zaměřujeme na používané prediktory v odborných studiích, které navrhují a vyhodnocují nástroje pro určování volební účasti. Byla proto provedena rešerše odborných článků věnujících se určování volební účasti. V odborných databázích byly vyhledány články na základě klíčových slov „likely voter model“, „likely voter“, „probable electorate“, „vote self-prediction“ a „measuring voter turnout“. Dále byly projity všechny citované a citující články všech relevantních studií určených na základě klíčových slov. Do přehledu jsou zařazeny pouze studie uvádějící konkrétní proměnné, které zkoumaný způsob určení volební účasti používá a které jsou konstruovány na datech sbíraných před volbami s následující povolební vlnou. Nejsou tedy využity texty, které své analýzy zakládají pouze na povolebních průzkumech. Zároveň nejsou zařazovány analýzy volební účasti dělané pouze na základě jedné proměnné [např. Rogers, Aida 2014]. V některých případech je testováno více modelů určení účasti. V takovém případě vybíráme ten model, který je studií označen jako nejlepší. Při vyhodnocování kvality modelu se zaměřujeme na její individuální rovinu. Tedy s jakou přesností se daří předpovědět účast konkrétních respondentů v datovém souboru.

Výsledky rešerše jsou zobrazeny v tabulce 1. V tabulce jsou v řádcích uvedeny jednotlivé proměnné, které jsou pro určení volební účasti používány a jsou zařazeny pod jednotlivé koncepty POJ. Vzhledem k tomu, že studie zkoumající metody určení volební účasti nebyly vytvářeny s ohledem na POJ, není zařazení některých proměnných pod konkrétní koncepty vždy zcela jednoznačné. Položky byly proto zařazovány pod koncepty, které jsou jim z hlediska teorie nejbližší a zároveň se přihlíželo i k míře obecnosti, kdy obecnější proměnné byly řazeny do vzdálenějších vrstev POJ.

Jak je již na první pohled patrné řada konceptů POJ není v rámci určování volební účasti vůbec používána a naopak jiné prediktory bývají používány velmi často. V následujících kapitolách projdeme postupně všechny používané koncepty POJ a zhodnotíme je podrobněji z hlediska jejich role při určování volební účasti.

Záměr a jeho síla

Intence k jednání je z hlediska přístupu odůvodněného jednání nejbližším prediktorem chování. A to zejména v případě, že chování není kladena žádná vážnější překážka, která by některým jednotlivcům omezovala kontrolu [Ajzen 1991: 186]. Zároveň otázka na záměr volební účasti je natolik intuitivní přístup k predikci volební účasti, že bývá využívána pro predikci v naprosté většině předvolebních výzkumů. V Crespiho přehledové publikaci zkoumající metodologii 430 předvolebních výzkumů používalo záměr volební účasti 94 % výzkumů používajících nějakou metodu určující volební účast [Crespi 1988: 79]. Ze studií prezentovaných v tabulce 1 používá intenci k volební účasti deset z jedenácti studií. Jedinou výjimkou je studie autorů Traugott a Tucker [1984], kteří sestavují škálu volební účasti jen z proměnných registrace voliče, deklarované minulé volební účasti a zájmu o kampaň. Proč nepoužívají záměr volby jako prediktor, není ze studie jasné. Zcela specifickou variantou předvolebního výzkumu pak je sloučení otázky na volební účast a volbu konkrétního kandidáta do jedné otázky [Hoek, Gendall 1993]. Ani jeden z těchto přístupů ovšem není běžně využíván.

Z hlediska úspěšnosti predikce je intence opakovaně považována za nejlepší prediktor volební účasti [Bolstein 1991; Dimock et al. 2001; Freedman, Goldstein 1996; Murray et al. 2009; Perry 1979; Rentsch et al. 2019]. Obvykle pomocí samotné otázky na intenci je správně určeno 70-80 % voličů. Chyba této predikce je způsobena zejména respondenty, kteří deklarují záměr k volbám dorazit, ale ve skutečnosti nepřijdou (tzv. flake-out). Volební účast tak bývá ve výzkumu obvykle nadreprezentována [Crespi, 1988: 83], a to zejména z důvodů sociální desirability, špatného odhadu budoucího jednání a omezené kontroly nad jednáním. Opačný fenomén, kdy voliči deklarují volební neúčast a nakonec se voleb zúčastní (tzv. flake-in) je pozorován jen výjimečně [Rogers, Aida 2014]. Z tohoto hlediska dává tedy smysl zařazovat zejména další proměnné, které odhalí voliče, kteří účast deklarují, ale nakonec není uskutečněna.

Samotný záměr může být rozšířen o měření své síly. Předpokládá se, že silnější záměr vede pravděpodobněji i k danému chování [Fishbein, Ajzen 2010: 40]. Síla záměru bývá měřena

v předvolebních průzkumech opět subjektivně formulovanou otázkou. Například otázkou na míru pravděpodobnosti účasti po samotné otázce na intenci [Dimock et al. 2001; Keeter, Igiel-nik 2016; Perry 1979]. V takovém případě je intence měřena pouze na dvoubodové škále ano/ne a síla záměru měřena na desetibodové škále, která je položena jen lidem, kteří v první otázce odpověděli kladně. Často ovšem bývají záměr a jeho síla kombinovány do jedné otázky, kdy svůj záměr i sílu vyjadřují respondenti na jedné škále.

Kromě subjektivní výpovědi lze míru síly záměru odhadnout i objektivnějšími způsoby a to pomocí paradat. Paradata jsou data vznikající během procesu dotazování jako vedlejší produkt. Je to například rychlost dopovědi na otázku, řečové charakteristiky respondenta či hodnocení dotazování respondenta tazatelem [Kreuter 2013]. Autoři POJ předpokládají, že silnou intenci respondent formuluje rychleji než tu méně silnou [Ajzen 1991: 40]. Toho lze využít k měření latence odpovědi na otázku a předpokládat, že rychlejší odpověď znamená i větší jistotu budoucího chování. Zatím provedený výzkum tuto hypotézu skutečně potvrzuje [Bassili 1995; Rogers et al. 2016]. Její otestování v síle predikce oproti jiným proměnným nebylo ale dosud provedeno.

Celkově lze říci, že záměr volební účasti by měl být součástí v podstatě každé metriky volební účasti. Je vhodné změřit i sílu samotného záměru a to buď přímo v rámci otázky na záměr, nebo samostatnou otázkou. Vyhodnocení síly záměru pomocí paradat je slibný směr dalšího zkoumání, který ovšem vyžaduje další empirické testy.

Postoj k chování a přesvědčení o chování

Z hlediska POJ je intence k jednání přímo ovlivněna postojem k chování, vnímanou společenskou normou a vnímanou behaviorální kontrolou. Jak je ovšem patrné z tabulky 1, ani jeden z těchto konceptů není bezprostředně zařazován do nástrojů na určování volební účasti. V tomto bodě tedy POJ odhaluje jisté slepé místo klasických způsobů určování volební účasti v předvolebních výzkumech.

Proč nejsou tyto koncepty při predikci volební účasti využívány? Sami autoři POJ poznamenávají, že výzkumníci specializující se na konkrétní domény se obvykle zaměřují na faktory v pozadí než na proměnné blíže samotné intenci, protože zdůrazňují specifika své oblasti a nesnaží se o vývoj obecného teoretického přístupu k chování [Fishbein, Ajzen 2010: 2]. Navíc některé z těchto konceptů nejsou pro otázku volební účasti příliš přirozené. Například hodnocení přímého postoje k volební účasti u konkrétních voleb není úplně obvyklým způsobem, jak nad účastí přemýšlet. Častěji rozkládáme účast u voleb zaprvé do postoje k důležitosti volební účasti obecně a za druhé k důležitosti volby kandidáta či strany u konkrétních voleb. Nabízelo by se proto zeptat na souhlas s výroky „je důležité obecně chodit k volbám“ a „je důležité, kdo tyto volby vyhraje.“ Z hlediska POJ jsou to ovšem přesvědčení, které teprve formují výsledný postoj. Otázky na instrumentální a prožitkový postoj vůči volební účasti by byly například:

„Volit v těchto volbách je důležité.“ (instrumentální postoj)

„Když budu volit v těchto volbách, budu z toho mít dobrý pocit.“ (prožitkový postoj)

Zejména prožitkový postoj je poměrně překvapivý způsob, jak dotazovat volební účast. Může se zdát, že ptát se na pocit z volební účasti postrádá smysl. Lidé k volbám nechodí proto, aby se cítili dobře. Z mnoha empirických studií založených na POJ ovšem vyplývá, že prožitkový postoj chování obecně ovlivňuje [Hagger et al. 2018]. Ačkoliv se tedy může zdát, že dotazovat pocit z účasti u voleb je nesmyslné, teoreticky se jedná o zcela odůvodněný postup a pouze empirický test může prokázat, do jaké míry prožitkový postoj s volební účastí souvisí.

Postoj k chování tedy není dotazován v rámci určování volební účasti v podstatě vůbec a i přesvědčení o chování jsou dotazována jen velmi výjimečně. Pouze Freeman [1953] dotazuje důležitost výhry subjektu pro respondenta a Bassili [1995] zařazuje do svého modelu míru preference strany a jejího leadera, které lze považovat za přesvědčení o účasti u konkrétních voleb. Přesvědčení o obecné důležitosti voleb nejsou dotazována vůbec. Postoj k chování a přesvědčení o chování jsou proto výraznou oblastí, ve které je možné metodologii určení volební účasti rozvíjet.

Vnímaná behaviorální kontrola a přesvědčení o kontrole

Druhým přímým prediktorem intence je vnímaná behaviorální kontrola. POJ dělí behaviorální kontrolu na faktor kapacity a autonomie. Rozlišení mezi těmito dvěma faktory je ovšem značně obtížné a množství položek, kterými lze kontrolu měřit, měří obě tyto dimenze [Fishbein, Ajzen 2010: 167]. Položky podle POJ měřící každou dimenzi behaviorální kontroly zvláště mohou být například:

„Pokud se tak rozhodnu, nebude pro mne problém v těchto volbách volit.“ (kapacita)

„Záleží jen na mém vlastním rozhodnutí, zda budu, či nebudu v těchto volbách volit.“ (autonomie)

V takové ani žádné jiné variantě ovšem není behaviorální kontrola v předvolebních výzkumech dotazována a je zde tedy potenciál pro rozšíření způsobů určení volební účasti. Některé otázky, které jsou používány pro určení volební účasti, je ovšem možné zařadit mezi otázky týkající se přesvědčení o behaviorální kontrole. Zjednodušeně můžeme překážky omezující kontrolu a přesvědčení o nich rozdělit na vnější a vnitřní.

Vnější překážky omezující volební účast jsou relativně malé. Je to například zhoršené počasí [Gomez et al. 2007], problém s dopravou do volební místnosti, nemoc nebo další nepředvídatelné okolnosti [Ajzen 1991: 188]. Až na některé výjimky, jako je vzdálenost volební místnosti [Gimpel, Schuknecht 2003] či zdravotní postižení [Schur et al. 2002], jsou omezení nad kontrolou volebního chování respondentem dopředu těžko odhadnutelné a na vnímanou behaviorální kontrolu tak nemají vliv. Otázky zkoumající přesvědčení o vnějších omezeních nebývají proto celkem logicky využívány.

Omezením, které stojí na pomezí vnějších a vnitřních omezení a v některých státech může výrazně komplikovat volební účast, je registrace voliče. Zaregistrovat se může být

administrativně náročný proces zejména pro voliče z nižších sociálních vrstev [Fishbein, Ajzen 2010: 6]. Neregistrovaný volič tak má omezenou kontrolu svého chování. Otázka, zda je respondent registrovaným voličem, je velmi často používaným prediktorem volební účasti [Crespi 1988: 69–73; Freeman 1953: 290; Perry 1979]. Dotaz obvykle slouží jako filtrovací otázka - respondent je automaticky považován za nevoliče, pokud na ní odpoví záporně [Gallup n.d.]. Tento přístup může být problematický ve chvíli, kdy je v některých státech umožněna registrace v průběhu kampaně nebo dokonce v den voleb. V takovém případě může automatické vyřazení respondentů, kteří nejsou registrováni, způsobit zkreslení výsledku [Crespi 1988: 70]. V novějších přístupech tak je registrace zařazena mezi další proměnné, které pouze ovlivňují pravděpodobnost volební účasti [Rentsch et al. 2019].

Kromě vnějších omezení je jedinec omezen i vnitřně svými dovednostmi a znalostmi, které mu umožňují volební účast. Jedná se zprvu o znalosti o samotném procesu voleb, jako je jejich datum či místo volební místnosti [Crespi 1988: 87]. Právě otázka na znalost místa volební místnosti bývá relativně často v předvolebních výzkumech využívána [Dimock et al. 2001; Kohut 1981; Perry 1979]. Zadruhé se jedná o znalosti, které umožňují samotný výběr kandidujícího subjektu, jako je například znalost jmen kandidátů [Crespi 1988: 87]. Ačkoliv je tato proměnná v některých komerčních výzkumech využívána, v odborných studiích nebyla nikdy využita. Častěji bývá dotazován obecný zájem o politiku či kampaň, který ovšem svou obecností spíše spadá do informačního faktoru v pozadí v rámci schématu POJ.

Celkově řečeno, ačkoliv je behaviorální kontrola výraznou částí POJ, je používána pro určení volební účasti jen velmi málo. A to navzdory tomu, že je jediným standardním prediktorem, který může ovlivňovat přímo chování nad rámec intence a její výrazný vliv na intenci k volební účasti je dokonce potvrzen empiricky [Netemeyer, Burton 1990]. Jedinou proměnnou, která je často využívána, je registrace voliče. Ta je ovšem v řadě států včetně České republiky automatická pro každého občana a její dotazování tak postrádá smysl. V behaviorální kontrole se tedy skrývá jasný prostor pro rozšíření nástrojů určujících pravděpodobnost volební účasti.

Vnímaná norma a přesvědčení o normě

Třetím a posledním přímým prediktorem intence je vnímaná norma. Vliv sociálního okolí na volební účast není jen teoreticky předpokládán v rámci POJ, ale potvrzují ho i výzkumy volebního chování prováděné po volbách. Například účast partnera u voleb zvyšuje pravděpodobnost, že k volbám dorazí i respondent [Hobbs et al. 2014; Wolfinger, Wolfinger 2008]. Je také pozorován vliv primární rodiny a dalšího sociálního okolí na účast u voleb u mladých lidí [Bhatti, Hansen 2012].

Naopak ovšem při přímém testování volební účasti pomocí POJ hraje vliv sociálního okolí jen velmi malou roli oproti ostatním prediktorům intence [Netemeyer, Burton 1990]. Výsledky tedy naznačují, že ačkoliv sociální okolí souvisí s chováním, vliv při kontrole dalších proměnných

není velký. Nicméně vliv sociálních norem by si v tomto ohledu zasloužil z hlediska určování volební účasti podrobnější zkoumání.

Překvapivě vliv sociálního okolí není v odborných studiích ani ve výzkumech agentur na základě dostupných informací využíván. A to ani přímým dotazem na injunktivní nebo deskriptivní normy nebo dotazem na konkrétní přesvědčení. Opět se tedy nabízí prostor pro empirické testování těchto položek.

Sociální faktor

V POJ jsou sociodemografické proměnné vnímány jako jeden z faktorů působících na pozadí. Jejich variance je tak na první pohled vysvětlena již samotnou intencí a neposkytuje proto z hlediska predikce žádnou novou přidanou hodnotu. Některé způsoby určení volební účasti [Freedman, Goldstein 1996; Petrocik 1991; Rentsch et al. 2019] i přesto sociodemografické proměnné zařazují. Mohou proto mít teoretické odůvodnění nevycházející přímo z POJ.

Zprvce za zahrnutím sociodemografických proměnných může být předpoklad teorií souhrnně označitelných jako teorie socioekonomického statusu a zdrojů [Linek 2013: 38–41]. Tyto teorie zdůrazňují, že jedinci se účastní voleb díky zdrojům (čas, politické znalosti apod.), které jim umožňují účast u voleb. Z hlediska POJ tak jde o zvýšení kontroly nad zamýšleným jednáním. Vzhledem k tomu, že behaviorální kontrola může mít dle POJ vliv na chování nad rámec intence, dává smysl, že některé sociodemografické proměnné vysvětlují část variance chování. A to zejména pokud není do modelu zařazeno podrobnější měření behaviorální kontroly, k čemuž, jak jsme dříve ukázali, příliš nedochází.

Druhým teoretickým důvodem zařazení věku či vzdělání je koncept sebekontroly. Starší a vzdělanější voliči dávají spolehlivější odpovědi, zda k volbám dorazí či nikoliv [Achen, Blais 2016]. Kromě sebekontroly to může být způsobeno i větší zkušeností s volbami a tedy i schopností lépe odhadnout své budoucí chování [Ajzen 1991: 204]. V takovém případě lze přikládat větší důvěryhodnost odpovědím starších a vzdělanějších voličů – pokud starší volič tvrdí, že k volbám půjde, tak si můžeme být v podstatě jisti, že k volbám dorazí a naopak u mladších voličů musíme počítat s větší mírou volatility. Souvislost věku a jistoty záměru potvrzuje i empirická studie [Rentsch et al. 2019].

Empiricky vztah volební účasti a sociodemografik je potvrzen řadou studií zkoumajících volební účast na povolebních datech [Smets, van Ham 2013]. U předvolebních výzkumů je vztah sociodemografik k určování volební účasti nejasný. Murray et al. [2009] dochází k závěru, že přidaná vysvětlená variance při určení účasti je jen velmi malá. Naopak Rentsch et al. [2019] ukazuje, že příspěvek sociodemografik ke kvalitě určení volební účasti je značný.

Při využití sociodemografik je nutné zmínit, že je do metodologie vnesen problematický předpoklad stability volebního chování sociodemografických skupin v čase. Takový předpoklad ovšem není vždy zaručen. Příkladem mohou být guvernérské volby ve Virginii v roce 1989, kdy ženy měly výrazně vyšší volební účast, protože tématem voleb byla otázka umělého přerušování

těhotenství [Bolstein 1991]. Lze tedy předpokládat, že zahrnutí sociodemografických proměnných přispěje ke kvalitě určení volební účasti pouze v případě relativní stability volební účasti jednotlivých sociodemografických skupin.

Informační a individuální faktor

Zbývajícími dvěma faktory v pozadí ve schématu POJ je informační a individuální faktor. Informační faktor je zastoupen mezi studii zkoumajícími určení volební účasti velmi významně. Otázka měřící zájem o kampaň je použita v 8 studiích a zájem o politiku obecně je použit ve 4 studiích z 11. Někteří autoři starších volebních modelů dokonce předpokládají, že zájem o volby je ideálním celkovým prediktorem volební účasti [Crespi 1988: 86]. Zájem o kampaň či politiku může aproximovat zaprvé postoj k chování, protože lze předpokládat, že čím větší má jednotlivec zájem o kampaň, tím bude vnímat jako důležitější i volební účast. Zadruhé může zájem částečně aproximovat vyšší behaviorální kontrolu, protože s vyšším zájmem o kampaň je pravděpodobnější, že jedinec bude znát například datum voleb a zároveň bude i lépe obeznámen s tím, koho může volit. Využití informačního faktoru proto dává smysl, pokud nejsou behaviorální kontrola a postoj k chování dotazován přímo. Empirická opora pro využití informačního faktoru je středně silná. Jedná se o proměnné, které nepatří mezi nejdůležitější prediktory, ale zároveň nejsou zcela zanedbatelné [Murray et al. 2009; Rentsch et al. 2019].

Individuální faktor je oproti informačnímu používán jen velmi vzácně. Za jeho jediné použití v odborných studiích lze považovat sílu stranické identifikace [Petrocik 1991], u které má sice prediktor statisticky významný vliv, ale patří mezi ty méně významné. Proměnné z individuálního faktoru tak, zdá se, nejsou příliš zajímavým zdrojem pro tvůrce předvolebních výzkumů.

Minulé chování

Poslední často využívanou proměnnou pro určení pravděpodobných voličů je účast u minulých voleb. Z hlediska POJ není minulé chování považováno za standardní prediktor, ačkoliv v empirických testech POJ vysvětluje významnou část variance nad rámec samotné intence [Fishbein, Ajzen 2010: 285; Hagger et al. 2018]. Zároveň pro zařazení minulé volební účasti jsou i teoretické důvody stojící mimo POJ. Zaprvé lze předpokládat, že respondent, který se účastnil pravidelně minulých voleb, si vytváří zvyk volební účasti a zvyšuje se mu tak pravděpodobnost, že k volbám dorazí [Aldrich et al. 2011; Hagger et al. 2018]. Druhým důvodem je lepší odhad behaviorální kontroly [Ajzen 1991: 204; 1985, Ajzen, 1987]. Osoba, která k volbám pravidelně chodí, má větší zkušenost s tímto chováním a lépe tak odhadne, zda tentokrát k volbám dorazí či nikoliv.

Kvalita otázky na minulou volební účast je snížena zapomením respondentů a sociální desirabilitou [Durand et al. 2015]. I když subjektivní minulé volební účast trpí výraznější chybou

měření, její kombinace s deklarovanou volební účastí může být efektivní. Murray s kolegy [2009] pomocí iterativního procesu přidávání proměnných určili, že samotná deklarace intence volební účasti klasifikuje správně přibližně 77 % respondentů. Přidáním minulé volební účasti se přesnost odhadu zlepšila na 79 % a chápou ji jako jedinou další proměnnou, kterou se vyplatí do určení volební účasti zahrnout.

Kromě přímé otázky na minulé volby lze položit i obecnější otázku: jak často respondent chodí k volbám obecně nebo kolika voleb se účastnil z posledních čtyř možných voleb [Crespi, 1988, s. 84–85]. S tím samozřejmě souvisí také rozhodnutí, zda se ptát na stejný typ voleb či na volby obecně. Pokud se zeptáme na stejný typ voleb, blížíme se více budoucímu kontextu a je tak získaná odpověď pravděpodobně validnější [Fishbein, Ajzen, 2010, s. 43]. Na druhou stranu může být výhodné ptát se na volby, které proběhly relativně nedávno a tím snížit chybu měření způsobenou zapomínáním a zvýšit reliabilitu odpovědi. Empiricky ovšem nebyla tato otázka dosud testována.

Zapojení minulé volební účasti do určení současné účasti se zdá jako logická volba, která ovšem trpí stejným rizikem jako zařazení sociodemografik. Pokud je na předešlé chování kladen příliš velký důraz, může nastat situace, kdy potlačíme změny, které se v elektorátu dějí [Crespi 1988: 86]. V případě stabilnější politické situace tak není problém pomocí minulé volební účasti odhad zpřesňovat. Pokud je ovšem reálné nebezpečí, že by k volbám dorazila skupina dřívějších nevoličů, nebo naopak nedorazila jistá skupina dřívějších voličů, může být odhad volebního výsledku zkreslen.

Škála volební účasti z hlediska POJ

V předchozí části jsme postupně představili všechny využívané prediktory volební účasti v kontextu POJ. To, že tvůrci předvolebních výzkumů vycházejí zejména ze záměru jít k volbám, je z hlediska POJ správný postup. Záměr je nejbližším prediktorem chování a měl by být proto pro predikci chování využíván. I časté zařazování minulého chování má své empirické opodstatnění, i když ho autoři POJ do svého teoretického modelu nezařazují. Na druhou stranu z hlediska POJ je zcela opomenuta druhá vrstva prediktorů chování – postoj k chování, vnímaná norma a vnímaná behaviorální kontrola. Ačkoliv tyto koncepty nemají teoreticky silný přímý vliv na chování, dává smysl jejich využití, pokud chceme budovat nástroj k určování volební účasti jako potenciálně reliabilní škálu. Tedy škálu, která pomocí více položek měří jeden koncept a snižuje tak náhodnou chybu měření [viz například DeVellis 2016]. Kromě snížení chyby měření, pomocí využití více položek, přináší škála ještě výhodu v tom, že lze nastavovat přesněji různé míry volební účasti a tím experimentovat s různým nastavením výsledného volebního modelu.

Jedinou dlouhodobě využívanou a veřejně testovanou škálou je Gallup-Perry index, který je i ve třech svých variantách zařazen do tabulky 1. [Dimock et al. 2001; Keeter, Igielnik 2016; Perry 1979] Proměnné využívané v klasickém Gallup-Perry indexu jsou následující:

1. Záměr jít volit (záměr a jeho síla)
2. Pravděpodobnost volby (záměr a jeho síla)
3. Minulá volební účast (minulé chování)
4. Frekvence účasti u voleb (minulé chování)
5. Již volil v daném okrsku (minulé chování)
6. Ví, kde je volební místnost (přesvědčení o vnímané kontrole)
7. Je registrovaný volič (přesvědčení o vnímané kontrole)
8. Zájem o kampaň (informační faktor)
9. Zájem o politiku obecně (informační faktor)

V závorce za každou položkou indexu je uvedeno, do kterého konceptu z hlediska POJ spadá. Jak je patrné, tak z pohledu POJ není Gallup-Perry index příliš teoreticky dobře ukotveným nástrojem. Kromě položek měřících záměr a jeho sílu není ani jedna z položek přímým předchůdcem intence v klasickém POJ a zvyšuje se tak možnost nárůstu náhodného šumu. Minulé chování, které považujeme v rámci této studie také za přímý prediktor chování, je naopak zastoupeno hned třemi položkami a hrozí tak, že na něj bude kladen příliš velký důraz v případě nestability volební účasti mezi volbami.

Nabízí se proto navrhnout novou škálu určení volební účasti založenou přímo na POJ. Jako východisko by bylo možné použít položky, jak je používají ve své studii Netemeyer a Burton [1990]. Ti používají pro měření postoje sémantický diferencál o šesti dvojicích protikladných adjektiv hodnotících účast u voleb na sedmibodových škálách. Pro měření vnímané normy a vnímané behaviorální kontroly pak tři výroky s protikladnými póly opět na sedmibodových škálách. Autoři ovšem nerozlišují podrobněji mezi jednotlivými dimenzemi tří prediktorů intence. Například vnímanou normu měří pouze výroky zohledňující injunktivní dimenzi. Adjektiva použitá v sémantickém deiferenciálu zase měří v podstatě pouze instrumentální postoj. Jediná vnímaná behaviorální kontrola je měřena jedním výrokem měřícím autonomii a dvěma výroky měřícími kontrolu.

Z hlediska konstrukce škály, která má stanovit celkovou pravděpodobnost účasti u voleb, by bylo vhodnější, aby byla dotazována každá dimenze jednotlivých faktorů vždy jedním výrokem. Dosáhneme tak rovnoměrného pokrytí všech konceptů v relativně krátkém dotazovacím čase, který je pro výzkumy veřejného mínění důležitý. Kromě měření faktorů je samozřejmě vhodné zahrnout měření i samotné intence a jedné otázky na minulá chování. Na základě předchozí diskuze proto navrhuji následující znění škály:

„Dne __. __. se budou konat volby do Poslanecké sněmovny. Do jaké míry souhlasíte s následujícími výroky?“ (Rozhodně nesouhlasím – spíše nesouhlasím – spíše souhlasím – rozhodně souhlasím¹)

1. „Zúčastním se těchto voleb“ (záměr a jeho síla)

¹ Používáme čtyřbodovou odpovědní škálu, která je obvyklá pro dotazování v předvolebních výzkumech. Bylo by samozřejmě možné využít i více položkové škály, které jsou typičtější pro psychologický výzkum.

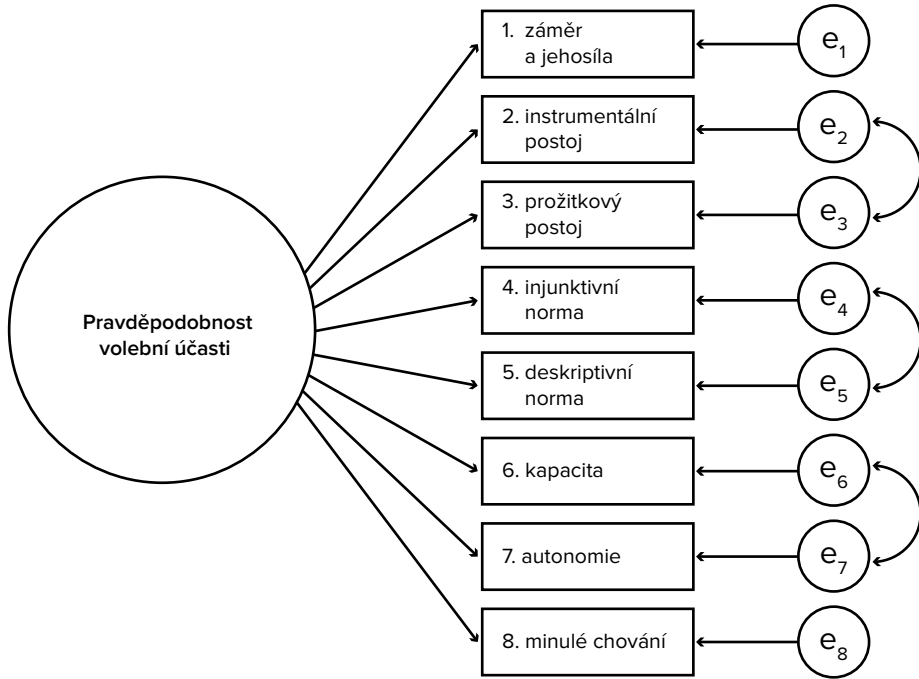
2. „Volit v těchto volbách je důležité.“ (instrumentální postoj)
3. „Když budu volit v těchto volbách, budu z toho mít dobrý pocit.“ (prožitkový postoj)
4. „Většina mých blízkých si myslí, že by se v těchto volbách mělo volit.“ (injunktivní norma)
5. „Většina mých blízkých v těchto volbách bude volit.“ (deskriptivní norma)
6. „Pokud se tak rozhodnu, nebude pro mne problém v těchto volbách volit.“ (kapacita)
7. „Záleží jen na mém vlastním rozhodnutí, zda budu, či nebudu v těchto volbách volit.“ (autonomie)
8. „Pravidelně se účastním voleb do Poslanecké sněmovny.“ (minulé chování)

Škála je chápána jako jednoduchý aditivní index, kdy každá položka přispívá stejnou vahou k výslednému skóru. Z hlediska faktorové struktury (viz schéma 2) by měly položky tvořit jeden společný faktor pravděpodobnosti volební účasti a silněji by mezi sebou měli korelovat položky 2 a 3, 4 a 5, a 6 a 7.

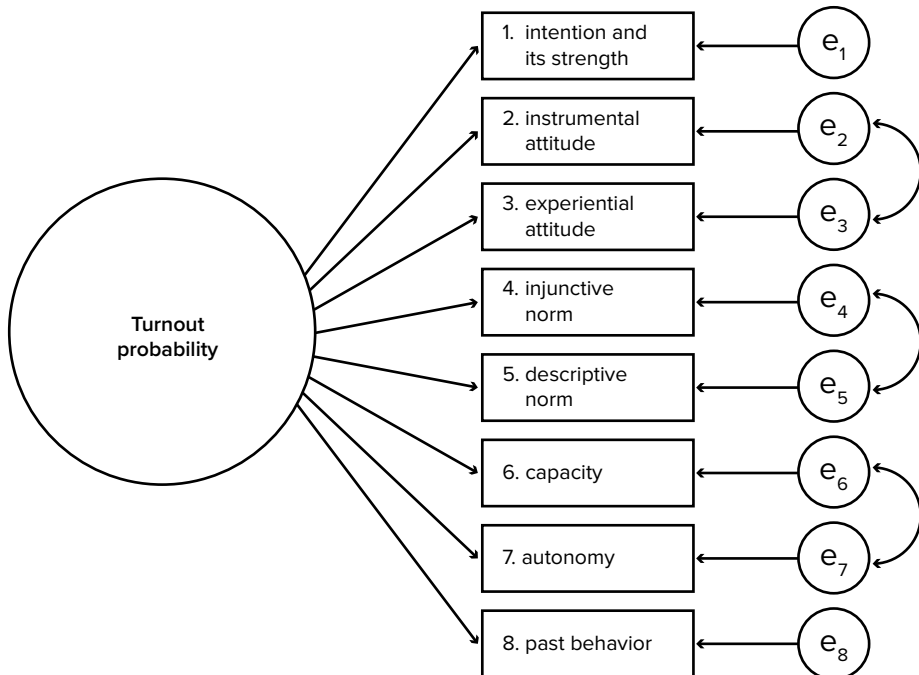
Kromě testu faktorové struktury by položky takto navržené škály bylo vhodné podrobit testování z hlediska míry souvislosti s reálným chováním. Například Netemeyer a Burton [1990] ukazují, že sociální norma je relativně slabým prediktorem intence volební účasti a lze proto odhadovat, že po dalších empirických testech škály by byly položky 4 a 5 vyloučeny. Naopak, jak je patrné ze schématu POJ, prožitkový postoj, minulé chování a behaviorální kontrola mohou vysvětlovat i část variance chování nad rámec intence. U položek 1, 3, 6, 7 a 8 proto lze předpokládat, že budou zásadní součástí škály i po empirickém ověření míry souvislosti prediktorů s chováním.

Je otázkou, zda konkrétní návrhy formulací nejlépe pokrývají prediktory z druhé vrstvy POJ specificky pro volební účast. V empirickém testování by bylo proto třeba provést nejdříve předvýzkum s cílem upřesnit formulace položek, a to zejména s ohledem na kognitivní aspekty dotazování (pro přehled viz Vinopal, 2009). Struktura konceptů navržené škály pravděpodobnosti volební účasti by nicméně měla zůstat zachována.

Schéma 2. Předpokládaná faktorová struktura navrhnuté škály.

Scheme 2. Assumed factor structure of the proposed scale

Závěr

V článku jsme zkoumali prediktory volební účasti v předvolebních výzkumech z hlediska teorie označované jako *přístup odůvodněného jednání*. Určování pravděpodobnosti účasti respondenta u voleb je značně empirickou disciplínou. Tento článek tak přináší novou perspektivu na běžně používané prediktory volební účasti a tím umožňuje odhalit některé opomíjené proměnné, které je možné pro určování volební účasti využít. Na základě tohoto zkoumání je navržena nová škála měřící pravděpodobnost volební účasti, která se kromě záměru účasti u voleb a minulého chování skládá z šesti položek, měřících tři prediktory, které podle přístupu odůvodněného jednání bezprostředně předcházejí záměr. Právě návrh konkrétních otázek je praktickým výstupem z této teoretické studie. Návrhy mohou proto sloužit jako odrazový můstek k dalším empirickým testům, které mohou díky tomuto příspěvku vycházet z teoreticky lépe ukotvené perspektivy.

LITERATURA

- Achen, C. H., A. Blais. 2016. „Intention to vote, reported vote and validated vote.“ Pp. 195-209 in J. A. Elkink, D. M. Farrell (eds). *The Act of Voting: Identities, Institutions and Locale*. London: Routledge.
- Ajzen, I. 1985. „From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior.“ Pp. 11-39 in J. Kuhl, J. Beckmann (eds). *Action Control: From Cognition to Behavior*. Berlin, Heidelberg: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-642-69746-3_2.
- Ajzen, I. 1991. „The theory of planned behavior.“ *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50 (2): 179–211, [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
- Ajzen, I. 2015. „The theory of planned behaviour is alive and well, and not ready to retire: A commentary on Sniehotta, Pesseau, and Araújo-Soares.“ *Health Psychology Review* 9 (2): 131–137, <https://doi.org/10.1080/17437199.2014.883474>.
- Ajzen, I., M. Fishbein. 1980. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behaviour*. Englewood Cliffs: Prentice Hall PTR.
- Aldrich, J. H., J. M. Montgomery, W. Wood. 2011. „Turnout as a Habit.“ *Political Behavior* 33 (4): 535–563, <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9148-3>.
- Bassili, J. N. 1995. „Response Latency and the Accessibility of Voting Intentions: What Contributes to Accessibility and How it Affects Vote Choice.“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 21 (7): 686–695, <https://doi.org/10.1177/0146167295217003>.
- Bhatti, Y., K. M. Hansen. 2012. „Leaving the Nest and the Social Act of Voting: Turnout among First-Time Voters.“ *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 22 (4): 380–406, <https://doi.org/10.1080/17457289.2012.721375>.

- Bolstein, R. 1991. „Predicting the Likelihood to Vote in Pre-Election Polls.“ *Journal of the Royal Statistical Society. Series D (The Statistician)* 40 (3): 277-283, <https://doi.org/10.2307/2348280>.
- Conner, M., C. J. Armitage. 1998. „Extending the Theory of Planned Behavior: A Review and Avenues for Further Research.“ *Journal of Applied Social Psychology* 28 (15): 1429–1464, <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1998.tb01685.x>.
- Conner, M., N. Smith, B. McMillan. 2003. „Examining normative pressure in the theory of planned behaviour: Impact of gender and passengers on intentions to break the speed limit.“ *Current Psychology* 22 (3): 252–263, <https://doi.org/10.1007/s12144-003-1020-8>.
- Crespi, I. 1988. *Pre-Election Polling: Sources of Accuracy and Error*. New York: Russell Sage Foundation.
- DeVellis, R. F. 2016. *Scale Development: Theory and Applications*. Los Angeles: SAGE Publications, Inc.
- Dimock, M., S. Keeter, M. Schulman, C. Miller. 2001. „Screening For Likely Voters In Pre-Election Surveys.“ *Annual American Association for Public Opinion Research Conference*. Montreal, Quebec, Canada.
- Downs, D. S., H. A. Hausenblas. 2005. „The Theories of Reasoned Action and Planned Behavior Applied to Exercise: A Meta-analytic Update.“ *Journal of Physical Activity and Health* 2 (1): 76–97, <https://doi.org/10.1123/jpah.2.1.76>.
- Durand, C., M. Deslauriers, I. Valois. 2015. „Should Recall of Previous Votes Be Used to Adjust Estimates of Voting Intention?“ *Survey Methods: Insights from the Field*, Dostupné z: <http://surveyinsights.org/?p=3543>.
- Elliott, M. A., C. J. Armitage, C. J. Baughan. 2003. „Drivers’ compliance with speed limits: An application of the theory of planned behavior.“ *Journal of Applied Psychology* 88 (5): 964–972, <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.964>.
- Fishbein, M., I. Ajzen. 1975. *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Fishbein, M., I. Ajzen. 2010. *Predicting and changing behavior: The reasoned action approach*. New York: Psychology Press.
- Fishbein, M., I. Ajzen, R. Hinkle. 1980. „Predicting and understanding voting in American elections: Effects of external variables.“ Pp. 173-195 in M. Fishbein, I. Ajzen (eds.). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Freedman, P., K. Goldstein. 1996. „Building A Probable Electorate From Preelection Polls A Two-Stage Approach.“ *Public Opinion Quarterly* 60 (4): 574–587, <https://doi.org/10.1086/297774>.
- Freeman, H. F. 1953. „Note on the prediction of who votes.“ *Public Opinion Quarterly* 17 (2): 288–292, <https://doi.org/10.1086/266462>.
- Gallup. n.d. „Understanding Gallup’s Likely Voter Procedures for Presidential Elections.“ [online] Gallup. [cit. 17. 2. 2017]. Dostupné z <http://www.gallup.com/poll/111268/How-Gallups-likely-voter-models-work.aspx>.

- Giles, M., E Cairns. 1995. „Blood donation and Ajzen’s theory of planned behaviour: An examination of perceived behavioural control.“ *The British Journal of Social Psychology* 34 (2): 173–188, <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1995.tb01056.x>.
- Gimpel, J. G., J. E. Schuknecht. 2003. „Political participation and the accessibility of the ballot box.“ *Political Geography* 22 (5): 471–488, [https://doi.org/10.1016/S0962-6298\(03\)00029-5](https://doi.org/10.1016/S0962-6298(03)00029-5).
- Gomez, B. T., T. G. Hansford, G. A. Krause. 2007. „The Republicans Should Pray for Rain: Weather, Turnout, and Voting in U.S. Presidential Elections.“ *The Journal of Politics* 69 (3): 649–663, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00565.x>.
- Gorsuch, R. L., J. Ortberg. 1983. „Moral obligation and attitudes: Their relation to behavioral intentions.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 44 (5): 1025–1028, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.5.1025>.
- Hagger, M. S., N. L. D. Chatzisarantis, S. J. H. Biddle. 2002. „A meta-analytic review of the theories of reasoned action and planned behavior in physical activity: Predictive validity and the contribution of additional variables.“ *Journal of Sport & Exercise Psychology* 24 (1): 3–32, <https://doi.org/10.1123/jsep.24.1.3>.
- Hagger, M. S., J. Polet, T. Lintunen. 2018. „The reasoned action approach applied to health behavior: Role of past behavior and tests of some key moderators using meta-analytic structural equation modeling.“ *Social Science & Medicine* 213: 85–94, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.07.038>.
- Hobbs, W. R., N. A. Christakis, J. H. Fowler. 2014. „Widowhood Effects in Voter Participation.“ *American Journal of Political Science* 58 (1): 1–16, <https://doi.org/10.1111/ajps.12040>.
- Hoek, J., P. J. Gendall. 1993. „A New Methods of Predicting Voting Behaviour.“ *Market Research Society Journal* 35: 1–14, <https://doi.org/10.1177/147078539303500405>.
- Hrubes, D., I. Ajzen, J. Daigle. 2001. „Predicting Hunting Intentions and Behavior: An Application of the Theory of Planned Behavior.“ *Leisure Sciences* 23 (3): 165–178, <https://doi.org/10.1080/014904001316896855>.
- Cheung, S. F., D. K.-S. Chan, Z. S.-Y. Wong. 1999. „Reexamining the Theory of Planned Behavior in Understanding Wastepaper Recycling.“ *Environment and Behavior* 31 (5): 587–612, <https://doi.org/10.1177/00139169921972254>.
- Katz, D. 1941. „The Public Opinion Polls and the 1940 Election.“ *The Public Opinion Quarterly* 5 (1): 52–78, <https://doi.org/10.1086/265463>.
- Keeter, S., R. Igielnik. 2016. „Can Likely Voter Models Be Improved?“ [online] Pew Research Center [cit. 4. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.pewresearch.org/methods/2016/01/07/can-likely-voter-models-be-improved/>.
- Kennedy, C., M. Blumenthal, S. Clement, J. D. Clinton, C. Durand, C. Franklin, K. McGeeney, L. Miringoff, K. Olson, D. Rivers, L. Saad, G. E. Witt, C. Wlezien. 2018. „An Evaluation of the 2016 Election Polls in the United States.“ *Public Opinion Quarterly* 82 (1): 1–33, <https://doi.org/10.1093/poq/nfx047>.

- Kohut, A. 1981. „A review of the Gallup preelection survey methodology in 1980.“ *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*. American Statistical Association.
- Kreuter, F. 2013. *Improving Surveys with Paradata*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Linek, L. 2013. *Kam se ztratili voliči?* Brno: CDK.
- Martin, E. A., M. W. Traugott, C. Kennedy. 2005. „A review and proposal for a new measure of poll accuracy.“ *Public Opinion Quarterly* 69 (3): 342–369, <https://doi.org/10.1093/poq/nfi044>.
- McEachan, R., N. Taylor, R. Harrison, R. Lawton, P. Gardner, M. Conner. 2016. „Meta-Analysis of the Reasoned Action Approach (RAA) to Understanding Health Behaviors.“ *Annals of Behavioral Medicine* 50 (4): 592–612, <https://doi.org/10.1007/s12160-016-9798-4>.
- Murray, G. R., C. Riley, A. Scime. 2009. „Pre-Election Polling: Identifying Likely Voters Using Iterative Expert Data Mining.“ *Public Opinion Quarterly* 73 (1): 159–171, <https://doi.org/10.1093/poq/nfp004>.
- Netemeyer, R. G., S. Burton. 1990. „Examining the Relationships Between Voting Behavior, Intention, Perceived Behavioral Control, and Expectation.“ *Journal of Applied Social Psychology* 20 (8): 661–680, <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1990.tb00431.x>.
- Netemeyer, R. G., S. Burton, M. Johnston. 1991. „A Comparison of Two Models for the Prediction of Volitional and Goal-Directed Behaviors: A Confirmatory Analysis Approach.“ *Social Psychology Quarterly* 54 (2): 87–100, <https://doi.org/10.2307/2786928>.
- Ouellette, J., W. Wood. 1998. „Habit and Intention in Everyday Life: The Multiple Processes by Which Past Behavior Predicts Future Behavior.“ *Psychological Bulletin* 124 (1): 54–74, <https://doi.org/10.1037/0033-2909.124.1.54>.
- Perry, P. 1979. „Certain Problems in Election Survey Methodology.“ *The Public Opinion Quarterly* 43 (3): 312–325, <https://doi.org/10.1086/268524>.
- Perugini, M., R. P. Bagozzi. 2001. „The role of desires and anticipated emotions in goal-directed behaviours: Broadening and deepening the theory of planned behaviour.“ *The British Journal of Social Psychology*, 40 (1): 79–98, <https://doi.org/10.1348/014466601164704>.
- Petrocik, J. R. 1991. „An algorithm for estimating turnout as a guide to predicting elections.“ *The Public Opinion Quarterly* 55 (4): 643–647, <https://doi.org/10.1086/269286>.
- Rentsch, A., B. F. Schaffner, J. H. Gross. 2019. „The Elusive Likely Voter Improving Electoral Predictions With More Informed Vote-Propensity Models.“ *Public Opinion Quarterly* 83 (4): 782–804, <https://doi.org/10.1093/poq/nfz052>.
- Rogers, T., M. Aida. 2014. „Vote self-prediction hardly predicts who will vote, and is (misleadingly) unbiased.“ *American Politics Research*, 42 (3): 503–528, <https://doi.org/10.1177/1532673X13496453>.

- Rogers, T., L. ten Brinke, D. R. Carney. 2016. „Unacquainted callers can predict which citizens will vote over and above citizens' stated self-predictions.“ *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 113 (23): 6449–6453, <https://doi.org/10.1073/pnas.1525688113>.
- Sandberg, T., M. Conner. 2008. „Anticipated regret as an additional predictor in the theory of planned behaviour: A meta-analysis.“ *The British Journal of Social Psychology* 47 (4): 589–606, <https://doi.org/10.1348/014466607X258704>.
- Schur, L., T. Shields, D. Kruse, K. Schriener. 2002. „Enabling Democracy: Disability and Voter Turnout.“ *Political Research Quarterly* 55 (1): 167–190, <https://doi.org/10.1177/106591290205500107>.
- Smets, K., C. van Ham. 2013. „The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout.“ *Electoral Studies* 32 (2): 344–359, <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2012.12.006>.
- Sniehotta, F. F., J. Pesseau, V. Araújo-Soares. 2014. „Time to retire the theory of planned behaviour.“ *Health Psychology Review* 8 (1): 1–7, <https://doi.org/10.1080/17437199.2013.869710>.
- Sturgis, P., J. Kuha, N. Baker, M. Callegaro, S. Fisher, J. Green, W. Jennings, B. E. Lauderdale, P. Smith. 2017. „An assessment of the causes of the errors in the 2015 UK general election opinion polls.“ *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)* 181 (3): 757–781, <https://doi.org/10.1111/rssa.12329>.
- Traugott, M. W., C. Tucker. 1984. „Strategies for Predicting Whether a Citizen Will Vote and Estimation of Electoral Outcomes.“ *The Public Opinion Quarterly* 48 (1): 330–343, <https://doi.org/10.1093/poq/48.1B.330>.
- Vinopal, J. „Situace standardizovaného dotazování z hlediska kognitivních přístupů.“ *Sociologický časopis* 45 (2): 397–420, <https://doi.org/10.13060/00380288.2009.45.2.09>.
- Wolfinger, N. H., R. E. Wolfinger. 2008. „Family Structure and Voter Turnout.“ *Social Forces* 86 (4): 1513–1528, <https://doi.org/10.1353/sof.0.0031>.

○ A U T O R O V I

Matouš Pilnáček je odborným pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a pracuje v oddělení Centrum pro výzkum veřejného mínění. Zároveň studuje doktorský program sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Mezi jeho výzkumné zájmy patří problematika volebních modelů, metodologie výběrových šetření, testování nástrojů dotazování, síťová analýza postojů a propojování různých zdrojů dat.

Global Health Observatory Světové zdravotnické organizace: zdroj dat o lidském zdraví

Kristýna Syrovátková

Jedním z mnoha zdrojů, které poskytují data související se zdravím a zdravotnictvím, je Global Health Observatory (dále jen jako GHO). Tento archiv patří pod záštitu Světové zdravotnické organizace (dále jako WHO), jež představuje globální autoritu v otázkách týkajících se zdraví. Archiv shromažďuje a analyzuje data ze 194 zemí, které jsou členy WHO. Hlavním cílem GHO je poskytnout snadný přístup k datům a statistikám z jednotlivých členských zemí tak, aby mohly být dále analyzovány a srovnávány. Takto získané údaje jsou dále porovnávány na úrovni jednotlivých zemí, regionů nebo globálně, díky čemuž je možné sledovat trendy ve vývoji problematik v konkrétních oblastech světa.

Databáze je výsledkem práce národních výzkumných institucí jednotlivých členských států a dalších spřátelených organizací WHO, například neziskové organizace UNICEF. Zdrojem dat jsou výzkumná šetření v domácnostech, národní sčítání lidu, údaje o porodnosti a úmrtnosti z matrik, údaje správních úřadů a ministerstev, ale také samostatné projekty WHO, které se zaměřují na konkrétní problematiku, například NOPA – projekt zabývající se obezitou, fyzickou aktivitou a výživou, nebo ENHIS, spojující otázky zdraví a životního prostředí.

Podmínky přístupu k datům a bezpečnost

Databáze GHO je volně k dispozici, není požadován žádný poplatek za přístup k datům či registraci. Otevřený přístup k datům a publikacím WHO je součástí poslání organizace. Veškeré publikace WHO podléhají licenci CC BY-NC-SA 3.0, je tedy možné je sdílet, nesmí však sloužit ke komerčnímu využití, a upravovat, přičemž musí být uveden autor publikace a vyznačeny případné změny. WHO se zároveň zavazuje, že bude zveřejňovat a zacházet pouze s údaji, které jsou zbaveny jakýchkoli osobních identifikátorů. Dále je WHO povinna zpřístupnit údaje jakékoli zainteresované straně tak, aby mohly být použity k podpoře veřejného zdraví, nikoli účelům komerčním. WHO může analyzovat, agregovat či kompilovat anonymizovaná data a zveřejňovat výsledky. Na základě standardu ISO 27001 přislubuje organizace zajistit bezpečné a etické používání údajů. WHO tak předchází potenciální stigmatizaci či vyloučení lidí či určitých komunit v důsledku shromažďování údajů. Pokud by zacházení s daty a jejich úprava měly pro někoho představovat riziko, zavazuje se WHO dodržovat dohody o informovaném souhlasu

a využívat anonymizace a jiných potřebných nástrojů k posílení bezpečnosti a důvěryhodnosti zveřejňovaných výstupů.

Datový archiv

Shromážděná data v podobě více než jednoho tisíce indikátorů jsou dále rozdělena do čtyřiceti tematických oblastí. Výzkumníci mohou data vyhledávat podle jednotlivých členských zemí, indikátorů či témat. Některé oblasti představují obecnější či abstraktnější problematiku, jako například městské zdraví, prevence násilí nebo zdravotní systémy, jiné se naopak zaměřují na konkrétní nemoci a problémy: malárie, bezpečnost na silnicích, tuberkulóza, voda a hygienická opatření. Mezi tématy je také záložka Cíle udržitelného rozvoje, kde jsou zdravotní témata týkající se deseti ze sedmnácti cílů udržitelného rozvoje. Ať se výzkumník rozhodne data hledat podle jakékoli kategorie, vždy může využít vyhledávání pomocí klíčového slova nebo najít požadované heslo v abecedním seznamu.

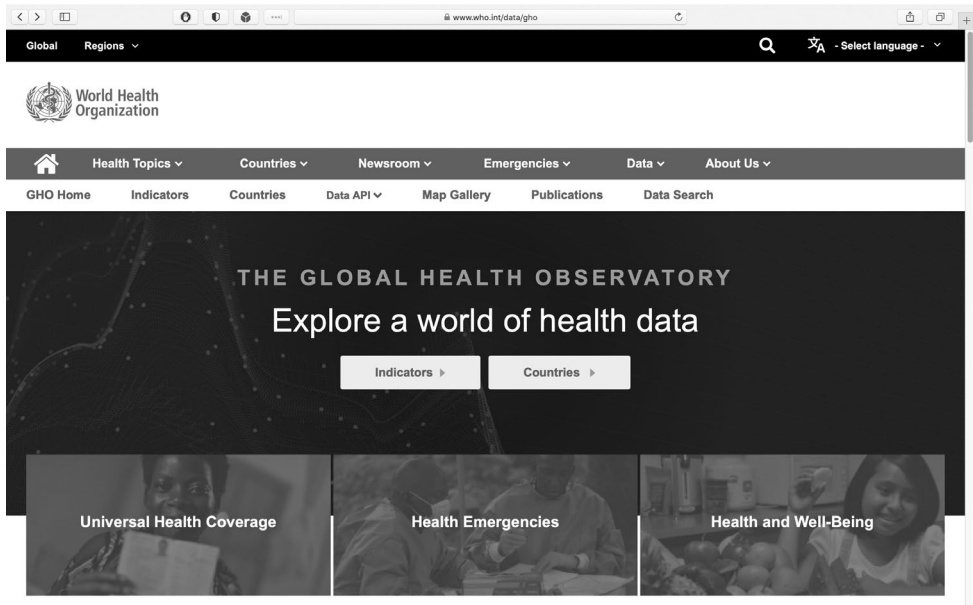
WHO nabízí i přístup ke starší nmodernizované verzi GHO, kterou paradoxně považují za přehlednější než novou „designovou“ databázi. Starší verze přímo nabízí seznam tematických oblastí seřazených dle deseti cílů udržitelného rozvoje. Indikátory i členské země jsou řazeny abecedně, nevýhodou ovšem je, že zde nelze vyhledávat za pomoci klíčových slov. Starý archiv je ovšem uživatelsky přívětivější, zejména pokud chce výzkumník data stáhnout do svého zařízení. Starý depozitář nabízí filtrovaná data ve formátech CSV, XML nebo JSON, celé datové soubory pak navíc ve formátech HTML a Excel. Z nového depozitáře lze tabulky exportovat pouze do formátů PDF či PNG. Oba archivy nabízí funkci filtrů u výše zmíněných tabulek. Jejich možnosti samozřejmě závisejí na povaze sledovaného indikátoru. Zpravidla je k dispozici filtrování podle roku či oblasti – členské země WHO, jednotlivého státu či regionu WHO.

V případě nové databáze jsou u jednotlivých indikátorů zpravidla dostupné záložky:

- metadata, kde je možné zjistit informace o metodě odhadu, jednotce měření, definici zvoleného indikátoru, metodě měření, frekvenci sběru dat;
- data, kde lze nalézt tabulky;
- příbuzné indikátory, které nabízejí další indikátory související s vybraným indikátorem;
- vizualizace, kde jsou interaktivní mapy či grafy, u kterých je možné nastavit filtry.

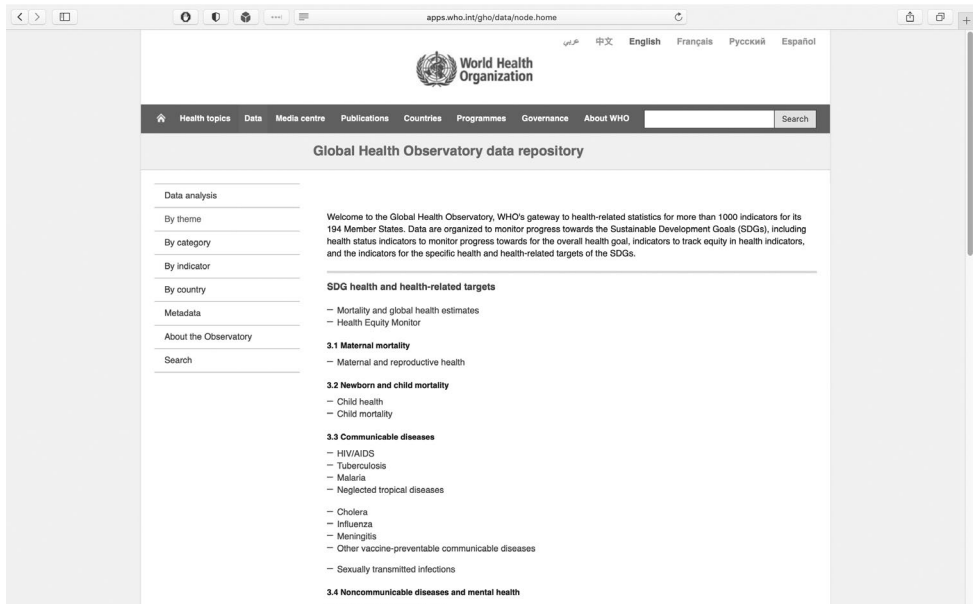
Ve starém depozitáři není interaktivní vizualizace vždy k dispozici. V novém archivu je možné vyhledávat mapy přímo v galerii map, jde ovšem pouze o mapy statické.

Obrázek 1 – Současná domovská stránka GHO

Zdroj: WHO GHO (<https://www.who.int/data/gho>)

Obrázek 2 – Bývalý depozitář GHO

Zdroj: WHO GHO (<https://apps.who.int/gho/data/node.home>)

Cesta k datům

Výzkumník se nejspíše dostane do GHO skrze domovskou stránku Světové zdravotnické organizace, kde se při kliknutí na záložku Data zobrazí menu a zde v sekci Resources – Zdroje je Global Health Observatory. Odtud je možné se jedním kliknutím dostat na seznam indikátorů, k datům jednotlivých zemí či do galerie map. Na hlavní stránce dále nalezneme odkaz na momentálně velmi aktuální a relevantní data o koronavirové krizi covid-19, záložky jednotlivých tematických oblastí, důležité informace a v neposlední řadě informace o samotném portálu GHO a cestu ke starému depozitáři. Úplně na začátku domovské stránky nebo naopak na jejím úplném konci je možné přepnout na stránku konkrétního regionu WHO.

Obrázek 3 – Cesta k bývalému depozitáři

The screenshot shows the WHO GHO website interface. At the top, there is a navigation bar with the WHO logo and several menu items: Health Topics, Countries, Newsroom, Emergencies, Data, and About Us. Below this, there are three main data cards: 'Child care' with 'Approx. 60%' of children with suspected pneumonia taken to an appropriate health provider; 'Health worker density' with 'Over 30%' of WHO Member States reporting less than 10 medical doctors per 10,000 population; and 'Adequate sanitation' with '68%' of the world's population having access to improved sanitation facilities. Below these cards, there is an 'About' section with links to 'About Global Health Observatory' and 'Frequently Asked Questions'. A section titled 'Old GHO Portal' contains a link to the old data portal, which is circled in red. Below this link, there is a feedback form for the new data portal. At the bottom, there is a footer with sections for 'What we do' (Countries, Programmes), 'Regions' (Africa, Americas, South-East Asia), and 'About us' (Director-General, World Health Assembly). A 'Subscribe to our newsletters' button is also present.

Zdroj: WHO GHO (<https://www.who.int/data/gho>)

Ve starém depozitáři najdeme na levé straně menu, přes které se lze dostat k seznamu témat, kategorií, indikátorů a zemí nebo informacím o GHO. Záložka metadata zde nabízí pouze seznam kódů jednotlivých indikátorů. Kliknutím na záložku Data v modrém panelu se výzkumník vrátí zpět do zmodernizovaného archivu. Záložka Publications – Publikace výzkumníka přesměruje k ročním souhrnným hlášením a zprávám o dílčích problémech.

Využití dat GHO

Data o zdraví a zdravotní péči mohou sloužit jako ideální východisko pro tvorbu a plánování zdravotních nebo sociálních politik. Díky volně dostupným obsáhlým datům lze provádět analýzy kvality zdraví a zdravotnictví a vyvozovat závěry aplikovatelné jak na celý svět, tak na jednotlivé regiony či země. Podrobná a srovnatelná data tak mohou sloužit k vytváření konkrétních opatření a metodik, které mohou vést ke zlepšení kvality zdraví a života obecně. Zároveň je možné vytvářet prognózy a sledovat potenciální vývoj různých jevů. Byť se jedná primárně o data týkající se zdraví, mohou být jistě použita i v oblastech či politikách, které se zdravím nemusí zcela očividně souviset. GHO je zajisté přínosným zdrojem dat i pro sféry vzdělávání, ekologie či městského plánování.

Pokud chceme využít GHO jako zdroj přímo na poli sociologie, nabízí se použití při zkoumání socioekonomických nerovností nebo v oblasti sociologie medicíny v rámci studia zdravotních systémů, kvality a efektivnosti péče, přístupu nemocných jedinců a jejich sociálního okolí k nemoci atp.

Závěrem je vhodné říci, že GHO nabízí opravdu bohaté množství podrobných dat vztahujících se k rozmanitým tématům lidského zdraví a života. V depozitáři je snadné se orientovat, takže může být přínosný a zajímavý i pro laickou veřejnost, zejména díky vizualizacím a interaktivním mapám a grafům. Pro výzkumníky může jednoduchost představovat řadu nevýhod. Data jsou přístupná pouze ve formě agregátů, původní data nejsou dostupná. Nedostatkem může být také nemožnost provádění hlubších analýz přímo v rámci GHO, na druhou stranu je však možné volně stahovat zveřejněná data, pro která je ovšem nutné se vydat do bývalého depozitáře GHO.

Z D R O J E :

WHO. n.d. Webové stránky WHO [online] [cit. 18. 6. 2020]. Dostupné na: <https://www.who.int>.

WHO. n.d. Global Health Observatory [online] [cit. 18. 6. 2020]. Dostupné na:

<https://www.who.int/data/gho>.

CC ČR. N.d. Creative Commons Česká republika [Online] [cit. 18. 6. 2020]. Dostupné na:

<https://www.creativecommons.cz/licence-cc/>.

Uživatelská recenze online Archivu hlavního města Prahy

Jakub Zelenka

Archivy uchovávající historické dokumenty mohou sloužit nejen historikům, ale také (historickým či historizujícím) sociologům jako cenný datový zdroj. To není nijak objevené konstatování faktu – sociologové bádají v archivech desítky let. V tomto textu chci ovšem na příkladu online platformy Archivu hlavního města Prahy (AHMP) prezentovat tendenci posledních let dokumenty digitalizovat a následně prezentovat stále větší část obsahu archivů online.

Pro přístup do digitálního platformy AHMP (www.ahmp.cz) není potřeba žádná registrace, jakýkoliv návštěvník stránek má možnost rovnou v katalogu bádát. Na jednu stranu je to určitě výhoda hlavně pro laickou veřejnost a pro předvýzkum, kdy badatel ještě pátrá po pramenech. Registrace v té chvíli mohou zdržovat, ne-li přímo odrazovat. Na druhou stranu pravidelnější uživatel by mohl uvítat možnost spojit svou e-mailovou adresu s archívem, být třeba upozorněn na zveřejnění nové sbírky, ukládat si své oblíbené sbírky v rámci svého profilu a podobně. Takováto možnost ale v AHMP chybí.

Úvodní strana Archivu hl. města Prahy

The screenshot shows the 'ARCHIVNÍ KATALOG' website. The main content area is a grid of search filters:

Sbírka matrik	Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910 (1920)	Papírové listiny
Sbírka fotografií	Protokoly sborů městské správy 1784–1945	Pergamenové listiny
Veduty	Všeobecné sčítání lidu	Sbírka rukopisů
Portréty	Spolkový katastr	Sbírka typářů
Sbírka map a plánů	Farní kroniky	Spolek výtvarných umělců Mánes
Heraldická sbírka	Obecní kroniky	Všeobecná židovská nemocnice Praha V.
Společnost pro provznesení německé vědy, umění a literatury v Čechách	Školní kroniky	Matriky domovských příslušníků

On the right side, under 'Aktuality', there is a list of recent updates:

- 10. 8. 2020** Zpřístupněno bylo 106 fotografií.
- 3. 8. 2020** Zpřístupněny byly kopie 5 rukopisů z 16.–18. století.
- 9. 3. 2020** Zpřístupněny byly 2 793 archy cizích domovských příslušníků starší rady konsekrace. Jedná se o archy osob, jejichž příjmení jsou **Králi František** a **Kraek (Kraeck)** s výjimkou příjmení **Krampla** a **Kratoschvíl (Kratoschwill)** (ová) **Josefa**, ta už zpřístupněna jsou.
- 10. 2. 2020** Zpřístupněny byly kopie 3 rukopisů z 16. století.
- 21. 1. 2020** Zpřístupněny byly kopie 2 matrik domovských příslušníků z archivu pražské obce Libek.

At the bottom, there is a footer with copyright information: Copyright © 2014, Všechna práva vyhrazena. and technical details: Provozní server: T2 ver. 2.1.2.

Do online katalogu se uživatel dostane přes hlavní stránky Archivu hl. města Prahy, a to přes záložku s názvem „Fondy a pomůcky“. Na záložku je možno kliknout nebo na ni pouze najet kurzorem a sama se rozbalí. Po kliknutí či najetí kurzorem se objeví rozcestník (stále jsme ještě na stránkách AHMP, ne v jeho katalogu), na kterém je vidět, že Archiv počítá hlavně s genealogy či laickou veřejností, která se chce dozvědět něco bližšího o svých předcích. Sbírka matrik má totiž přímo svůj vlastní odkaz, přičemž hned pod ní je i záložka s názvem „pro genealogy“, v rámci které jsou vybrány nejzákladnější zdroje usnadňující tvorbu rodokmenu či jiné genealogické aktivity.

Pokud pomineme genealogy, je ještě před vstupem do katalogu užitečná záložka s názvem „Přehled fondů a sbírek“. Je v ní přesně to, co název slibuje. Veškeré fondy a sbírky jsou přehledně vyjmenovány dle typu (městská samospráva, okresní samospráva, cechy apod.) a následně dle časové posloupnosti. Po kliknutí na název se uživatel dozví, co lze v daných dokumentech nalézt, jaké mají limity a jakou část se podařilo archivovat a digitalizovat. Graficky sice v diskutabilní formě, ale obsahově velmi nápomocné. Je to jedna z věcí, kterou jsem objevil a ocenil až po relativně dlouhé době používání online platformy AHMP. Jako nový uživatel jsem ji ale přehlédl. Je škoda, že takovéto popisy nejsou přítomny v samotném online archivním katalogu. Odkaz na něj je jako druhá záložka pod hlavní záložkou „Fondy a pomůcky“. Je to poměrně mnoho klikání, než se uživatel do katalogu dostane.

Po kliknutí na odkaz je uživatel přesměrován na stránku archivního katalogu <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/>. Jako úvodní stranu může spatřit 21 ikon v obdélníku 3 x 7. Na každé ikonce je napsáno, o jaký typ sbírky se jedná. Opakuji se, ale přesně zde by se hodil i odkaz na výše zmíněný přehled fondů a sbírek s jejich popisem.

Pokud si zvolím sbírku rukopisů a kliknu na její ikonu, začíná chaos. Jednotlivé knihy rukopisů jsou uživateli naservírovány ve zcela náhodném pořadí. Nebo alespoň já jsem při sebevětším zkoumání neodhalil žádný řád. Záznamů ve sbírkách rukopisů je dle katalogu 391, což je úžasná sbírka, vezmeme-li v potaz, že se jedná pouze o digitalizovanou část archivu a jen jednu z jednadvaceti skupin. Nicméně i přes tuto úchvatnost se v archivu jen těžko něco hledá, pokud seznam nemá žádnou pravidelnost.

Jistou naději skýtá vyhledávač. Ten ale vyhledává pouze po zadání přesného názvu archiválie. Pokud bych například chtěl vidět knihu testamentů 1582–1600, tak do vyhledávače musím napsat „knihy testamentů“. S hesly jako testament nebo dokonce závět nepochodím a vyhledávač mi nic nenabídne. Při představě, kolik studentů zavrhló své bádání se závěrem, že nemají zdroje, a to jen kvůli tomu, že je zradil vyhledávač, mi je smutno.

Pokud si už ale nějakou archiválii vyberu, stává se z nemotorného poskytovatele pramene dobrý pomocník. Jednotlivá folia jsou skutečně kvalitně naskenována, očíslování sedí, takže rychlé listování není problém. Je přítomen i permalink na každé folio, takže je možné dát si danou stránku z knihy do oblíbených. Po dlouhé a trpké cestě k archiválii tak přichází radost z toho, co člověk vidí.

Digitální katalog AHMP lze považovat za poměrně dobrý nástroj k bádání. Je třeba vyzvednout velikost sbírky a zpracování jednotlivých archiválií. Na druhou stranu cesta ke katalogu

je zdlouhavá a spleťitá. I po dvou letech užívání stále narážím na nové funkce či seznamy, které usnadňují práci. Je dobře, že je AHMP připravuje, ale je k zamyšlení, jestli by tyto pomůcky nešly naprogramovat a upravit přehlednějším stylem. Jako častý uživatel bych uvítal možnost se na stránkách archivu registrovat a mít i díky tomu možnost nějaké lepší komunikace (momentálně není možná žádná v digitální podobě).

Možnosti výběru rukopisů v katalogu

The screenshot displays the AHMP (Archivní hlavního města Prahy) catalog interface. The main content area shows a list of search results for manuscripts, including titles like "Kniha instrukcí celních mostů pražského" and "Manuál radní bůžný Nového Města pražského". The interface includes a search bar at the top right, a navigation menu on the left, and a sidebar on the right with various filters and options.

ARCHIVNÍ KATALOG

ARCHIV HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

CS EN DE

Vyhledáváte v kategorii: Archiv hlavního města Prahy 3 - Sbírka rukopisů Soupis rukopisů

Typ dat: Digitalizované archívy

Umístění hledaného výrazu: Kdekoliv Na začátku Na konci Celé slovo

Víceřvový výraz: a zároveň alespoň jeden jako fráze

Číslo NAD: Inventurní číslo: Signatura:

Ústavní orgány, ústřední úřady, jejich odborné organizace a zařízení

Politická správa

Finanční správa

Samospráva

Národní výbor

Německá správa a organizace 1938 - 1945

Justiční správa

Vojenská správa

Školy a školství

Společná doprava a sdělovací prostředky

Rodinné archivy a osobní fondy

Ústřední orgány majitelů velkostatků

Velkostatky

Státní lesy a statky

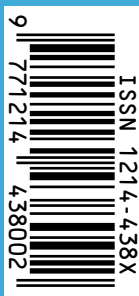
Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Centrum
pro výzkum
veřejného
mínění

ČSDA

9 771214 438002

ISSN 1214-438X